

novas in illis, ubi commodum videtur, instituimus; porro in omnibus sectiones designamus frequentes, affixis numeris notis, uti jam in primi tomi opusculis fieri cœpit, quo esset deinceps facilius Augustini usus, expeditiorque locorum inquisitio. Deinde Epistolarum argumenta, quæ plurima gravissimis scateris erratis historiceque adversari observarant eruditi, castiganda curavimus. Et quanquam consilium nostrum minime sit animi nostri sensa et cogitata doctis obtrudere, temperare non potuimus tamen, quin notatiunculæ quasdam annexeremus, tum in præcipuis vulgati textus emendationibus, tum iis in locis qui ad stabilendam Epistolarum epocham visi sunt idonei. Nihil porro est, quod hic omnia recenseantur menda, quæ sane innumera MSS. exemplarium opæ resecurimus. Cur autem omnia resecurare non licuit, id in causa est quod aliquot S. Doctoris Epistolæ unico dumtaxat codice MS. eoque non satis emendato continerentur, uti constabit codicum, quibus usi fuimus, Syllabum in fine voluminis adjectum consulenti.

Ne quid vero in hac Epistolarum editione, quod nostrum certe esset, desideraretur; quatuor earum indices attexuimus. Primus quidem novum hunc Epistolarum ordinem cum hactenus vulgato comparatum exhibet. Alter vulgatum prius ordinem continet, quatenus ad hunc novum reducit. Tertius constat eorum nominibus alphabetico ordine digestis, ad quos Augustinus dedit Epistolas, vel a quibus ipse vicissim accepit. Postremus denique Epistolas distribuit in præcipua argumenta quæ in eis tractantur. Statueramus aliquando quintam quoque Epistolarum seriem intexere, quæ ordini illi responderet, qui in MSS. codicibus usitatior est. Verum incassus labor et prorsus inutilis fuit, tum ob maximam MSS. codicum varietatem, inter quos nescimus an duos tresve reperias qui inter se hac in re conveniant: tum maxime quod pauci admodum reperiantur, qui media saltem ex parte S. Doctoris contineant Epistolas; adeo ut ex illis nihil certum, nihil fixum ordinatumque possit constitui; si codices nonnullos exceperis annorum 600 circiter ætatem præferentes, qui Epistolas sex aut septem priores exhibent ea serie, quam editiones vulgatæ repræsentant, aliis longe diverso nulloque legitimo ordine contextis.

Postremo, uti aliorum tomorum, sic et istius opuscula excipiet rerum et Scripturæ quæ explicantur locorum index, quantum in nobis fuit, sincerus, et studiose comparatus.

Superest igitur ut, quod antea polliciti sumus, novi Epistolarum ordinis rationes hoc loco exhibeamus.

# Epistolarum

## ORDO CHRONOLOGICUS

### ARGUMENTIS DEMONSTRATUS.

#### EPISTOLÆ PRIMÆ CLASSIS.

*Quas Augustinus nondum episcopus scripsit, ab anno Christi 386 ad 395.*

##### I. — Scripta circa finem an. 386.

Ut primum locum in Retractionibus tenent libri *contra Academicos*, in agro Cassiciaco scripti ab Augustino paulo post ipsius conversionem; ita cæteras ipsius Epistolas hic jure præcedit illa, quæ eorundem librorum occasione data fuit ad *Hermogenianum*. Annus vero quo isthæc epistola, sive libri iidem prodierunt, hac ratione investigatur. Exorsus fuerat id operis Augustinus aliquanto tempore ante suum natalitium diem, qui in 13 novemb. incidebat, ex lib. 1 *Retractionum*, c. 2. Cum autem id opus absolveret, trigesimum tertium ætatis annum agebat, uti sub ejusdem operis finem lib. 3, c. 20, n. 43, testatur. Jam vero Possidius, cap. 31, fidem facit vixisse Augustinum annos septuaginta sex. Nullusque hactenus in dubium revocavit, quin ejus obitus in 28 augusti an. 430, juxta Prosperi chronicon, inciderit. Illum igitur natum fuisse oportet 13 novemb. an. 354, conversum autem a sæculo recessisse in villam Cassiciacum an. 386, eodemque labente anno libros *de Academicis* edidisse; quatuor circiter menses ante baptismum, quem insequenti anno percepit.

Quanquam hæc facilis et expedita chronologiæ ratio videatur, in ea tamen constituenda necesse est paulum immorari. Nam quoniam ex lib. 3 *contra Petil. lit. c. 25*, liquet Augustinum non repetiisse Africam, nisi post Maximi tyranni necem, quæ exente julio vel augusto an. 388 contigit; cumque ex lib. 9 *Confess. capp. 8, 10, 11*, æque certum sit Monnicam ad

Ostia Tiberina, cum Augustinus in Africam post baptismum in Paschali solemnitate Mediolani perceptum remearet, seseque simul navigationi instaurarent, ex hac vita migrasse, anno ætatis ipsius Augustini 33, hinc fit ut viri eruditi in diversas abeant opiniones; velintque alii Possidium, ubi Augustinum annos 76 vixisse scribit, ipsius annos ex Consulium fastis numerare, proque anno primo perbreve illud computare spatium temporis a die 13 novemb. quo in lucem editus est Augustinus, ad diem 1 januarii; tum pro septuagesimo sexto id censere quod a 1 die januarii ad 28 augusti extenditur. Sicque Augustinum natum esse 13 novemb. an. 355, conversum an. 387, baptismatum an. 388, et reipsa vixisse annos non 76, sed 74 supra novem aut decem menses. Dicunt alii Augustinum, tum in lib. 3 *contra Academicos*, supra laudato loco, tum in cap. 10 lib. 1 *Soliloquiorum* (quod etiam opus ante suum baptismum perfecit), ubi se 53 annum agere proficitur, non inchoatum currentemve annum, sed transactum prorsus et elapsum intelligere. Sie enim suos annos numerare solitum suspicantur ex lib. 6 *Confess. c. 11*, in quo se tricenariam ætatem gerere ait, posteaquam c. 6 meminit se laudes Imperatoris recitasse, illum ipsum panegyricum esse rati, quem Bauloni consulatum ineunti dixit Kal. jan. an. 385, ex lib. 3 *cont. Petil. lit. c. 25*, licet verisimilius sit hanc aliam fuisse panegyricum, quam *Imperatoris laudes* appellat. Horum igitur calculo pertinet Augustini ortus ad an. 354, conversio recessusque ad an. 387; baptismum denique refertur ad an. 388, quo jam Augustinus, ætatis 53 expleto anno, tricesimum quartum decurrebat.

Verum hæc duæ sententiæ verba Augustini Possi-

diſque a genuino ſenſu per viam detorquent, nulla id exigente cauſa. Quid enim obſtat quominus intelligamus Auguſtino ſub matris obitum ad ſuos navigare paranti moram allatam fuiſſe aliquo caſu? quidva cogit credere ipſum ſtatim ab obitu matris in Africam ſolviſſe, cum id minime dicat? Quin potius in 4 *Retractat.* libro, capp. 7, 8, 9, recenset opuscula poſt baptiſmum a ſe Romæ conſcripta, quibus profecto perſciciendis ſat caſe non potuiſſet tantillum temporis, quo in Urbe ante matris ſuæ mortem reſediſſet; quandoquidem ab itineris labore, quem Mediolano rediens cum ſuis toleraverat, nondum recreatus erat, cum ad Oſtia Tiberina pervenit: *Illic enim, inquit, poſt longi itineris laborem inſtarabamur nos navigationi.* Quapropter ejus commemoratio Romæ non ante, ſed poſt obitum Monnicæ reponenda, credendumque eſt quidpiam ei fuiſſe impedimento, quominus in Africam tam cito remearet.

Nam illius temporis historia prodiit Maximum tyrannum hoc ipſo anno 387, circiter menſem Auguſtum iuſteſto agnigne deſcendiſſe in Italiam, et paſſo ex ea Valentiniano, Africam pariter occupaviſſe. Fieri ergo potuit ut de his certior factus Auguſtinus, cum agri-tudine matris, cujus obitum in menſem Auguſto citiorum referre nihil vetat, ad Oſtia Tiberina detineretur, mutato ſubinde conſilio, hujus tumultus exitum opperiri Romæ ſtatuerit, ubi a civiliſ belli elatibus tutior quam Thagaſte degere poterat. Ad hæc ſi Auguſtini conversionem referas in annum 387, dicere cogeriſ cum in ſeſſu prope Mediolanum rari quietiſſe, illa ipſa tempeſtate, qua univerſa Italia Maximo invadente turbabatur; et ex ea Valentinianus Imperator expellebatur, hoc eſt in medio belli turbine, qui circa Mediolanum præcipue detonabat, cum in ea urbe Comitatus Imperatoris plerumque reſideret: quo tempore cenſet Baroniſ ex Ambroſii verbis intelligi poſſe Mediolanenſes cives de fuga cogitaſſe.

#### II. — Scripta circa idem tempus.

Subſequitur epistoſta ad Zenobium, illum ipſum, uti quidem nobis videtur, cui nuncupati ſunt libri de *Ordine*, editi exeunte anno 386. Conſer hanc epistoſtam cum lib. 2 de *Ordine*, cap. 7, n. 20, quo loco dicit Auguſtinus, *ſecum sæpe de rerum ordine contuſſiſſe* Zenobium, ipſumque tunc temporis peregre profectum fuiſſe ſignificat. Hæc autem in epistoſta deſiderat abſentem Zenobium, optatque ut diſputationem cum ipſo inchoatam ſimul abſolvant.

#### III. — Scripta an. 387.

Quæ hic ordine tertia eſt, ad Nebridium data, prodiit haud multo poſt *Soliloquiorum* opus, quod ſub initium anni 387 perfectum fuit: quippe id operis a ſe recens editum eſſo innuit Auguſtinus, n. 4. *Quid, ait, ſi Soliloquia legiſſet Nebridius, lætaretur multo exundantiſ, nec tamen reperiret plus aliquid quod me appellaret, quam beatum.* Et n. 4: *Nihil autem horum fieri poſſe, Soliloquia noſtra jam continent.* Ex quibus verbis intelligitur libros de *Academicis, de Beata vita*, alioſque exeunte anno 386, et ineunte 387 ante *Soliloquia* ab Auguſtino compoſitos, Nebridio legenti arriſiſſe, ut geſtientiſ animi motu velut abreptus continere ſe non potuerit, quominus eum beatum nuncuparet. Hæc itaque epistoſta in iis numeranda eſt, de quibus Auguſtinus in lib. 9 *Conf.* cap. 4, dicit: *Ibi, id eſt, apud Caſſiciacum, quid egerim in litteris..... cum abſente Nebridio, teſtantur epistoſta.* Scilicet Auguſtinum illum illic ſecedentem ſecutus non erat Nebridius; *Amicitia enim noſtraſ caſerat*, inquit Auguſtinus in lib. 8 *Conf.* c. 6, *ut omnium noſtrum familiarisſimo Verecundo Mediolanenſi civi et grammaticeo ſubdoceret.* Hinc porro eſt quod in extrema parte epistoſta aliquot illi de verborum conjugationibus quaſtionuculaſ proponit.

#### IV. — Scripta circa idem tempus.

Ex eodem agro Caſſiciaco dedit epistoſtam hic quartam ad Nebridium, qua illi ſatiſfaciebat inquirenti quantum in ſeſſu profeciſſet. Exciderunt reliquæ Epistoſtaſ ab Auguſtino per id uſu ad Nebridium di-

ctata, quaſ majori numero atque impenſiori ſtudio conſcriptaſ fuiſſe ex allato loco lib. 9 *Conf.* ſubintelligimus.

#### V. — Scripta circa fin. an. 388.

Quinta eſt ea quam a Nebridio recepit, cum eſſet Thagaſte in Africa; quo ex Italia rediit poſt Maximi tyranni necem, quaſ an. 388, menſe Julio vel Auguſto accidit. Miratur Nebridius Auguſtinum ſe Thagaſtenſium civium negotiis interpellatum non impatienter ferre, debetque nondum redditam ipſi fuiſſe, quantaſ tantopere exoptabat, a mundanis curis ceſſationem. Videtur itaque collocanda iſthæc epistoſta in fine ejusdem anni 388, aut in ſequentis anni exordio. Nam Auguſtinus Thagaſtem reverſus, haudquaquam ſuſtinuit, quin conceptum jam inde a ſuo baptiſmate conſilium ſecedendi cum amicis in agros, quos ad Thagaſtem poſſidebant, exſequeretur quamprimum lice-ret. Et reipſa illic in ſeſſu, a ſe jam alienatiſ curis ſæcularibus, tranſegit ferme triennium, ex Poſſidio, cap. 3, donec Hipponem data quadam occasione profectus, ibi preſbyter ordinaretur, quod anno 391 ineunte contigit. Attamen dici poſſet ipſum ſuo eſſu in ſeſſu, cum nianum illo et a civibus ſuis amaretur, et ex æquo civis ſuos redamaret, ſuſcepſiſſe interdum curam graviorum negotiorum, quaſ ad ipſum perſerebantur.

#### VI, VII. — Scripta circa initium an. 389.

Sextæ epistoſtaſ tempus utrumque habetur ex Auguſtini reſcripto proxime ſubſequenti, ubi, n. 4, *Verecundum familiarium quondam*, ſuum appeſat. Nempe Auguſtinus apud Mediolanum exiſtens de Verecundo, ſi illic adhuc in vivis ageret, non ſic loqueretur; et multo minus apud Caſſiciacum, ubi ipſe in Verecundi villa verſabatur. Neque de cætero videtur referenda uraque epistoſta ad illud tempus, quo Roma morabatur Auguſtinus, licet Verecundus per id temporis e vivis exceſſerit; tum quia iſtud cum voce *quondam* non congruit, tum quia nullum ejusmodi litterarii commercii, quod tunc Auguſtino cum Nebridio interceſſerit, iudicium nobis ſuppedit. Sic ergo epistoſtaſ ſextam Nebridii et ſeptimam Aug. ad Nebridium, illis jam in Africa conſtitutiſ ſcriptaſ fuiſſe colligimus.

#### VIII-XIV. — Scripta circa idem tempus.

Idem porro de reliquis epistoſtaſ quaſ ad ſe viciffim miſerunt, id eſt octava, nona, decima, undecima, duodecima, tertia decima et quarta decima, longe magis liquet. Quamquam enim temporis articulum quo ſingulaſ dataſ fuerunt, haud expeditum ſit diſtincte aſſignare: iſ tamen ordo quem hic inter ſe tenent facile conſtituitur ex mutuo earum reſpectu. Ad extremum id certo certius eſt, omnes ad Nebridium epistoſtaſ ante annum 391 prodiſſe. Quippe de obitu Nebridii ſcribit Auguſtinus in libro 9 *Confessionum*, c. 3 n. 6: *Quem non multo poſt conversionem noſtram et regenerationem per baptiſmum.... carne ſolviſti.* Quibus verbis aperte docemur mortuum fuiſſe Nebridium, antequam ad preſbyterium aſſumeretur Auguſtinus. Atqui ad id munus aſſumptus fuit anno 391 ex eruditorum obſervatione, duobus nixa Poſſidii teſtimoniis qui primum cap. 3, ſidem facit Auguſtinum ex Italia in Africam reſſum in ſeſſu Thagaſtenſi ferme triennio conſtiſſe, tumque ordinatum fuiſſe preſbyterum apud Hipponem. Porro reſſus eſt Auguſtinus anno, ut diximus, 388, poſt Maximi necem. Deinde cap. 31 ipſum in *clericatu vel in episcopatu annis ferme quadraginta*, ſcilicet ad diem uſque 28 Auguſti anni 450, viſiſſe teſtatur. Porro illa ipſius ordinatio nonnullis quadrageſima incipiente, nobis aliquanto ante diſtans ſpatio facta videtur: quippe cum Auguſtinus preſbyteratu ſuſcepto ſe virium ſuarum in eo munere atque indivini verbi prædicatione periculum feciſſe in epistoſta xxi, innuat, ob idque a Valerio episcopo flagitare ſe dieſt dierum aliquotinducias et facultatem ad Paſcha u. que ſecedendi, ut ſacris litteris, in quibus minus peritum ſe jam tum intelligebat, operam navet.

#### XV. — Scripta circa an. 390.

Epistoſtaſ ad Romanianum, quaſ hic ordine quinta

decima est, scriptam ab Augustino jam episcopo credidit Baronius, adeoque ex hac ipsa ad annum 142, observavit episcopos consuevisse scribere litteras in tabellis eburneis vel in chartis; raro vero nec nisi chartæ inopia in membranis. Sed quando in ea S. Doctor librum de vera Religione Romaniano, cui maxime dicebatur, absolutum esse, ipsique propediem transmittendum renuntiat; pertinet dubio procul ad illud tempus quod Augustini presbyteratum proxime antecessit. Nam istum librum in Retractationibus postremum inter eos recenset Augustinus, quos nondum presbyter edidit. Certe hic idem liber erat unus ex quinque illis quos Alypius ante annum 395, adeoque ante Augustini episcopatum dono misit Paulino, de quibus in epistola xxiv et xxvii.

XVI, XVII. — *Scriptæ circa an. 390.*

Septima decima ad Maximum Madurensensem, a quo litteras prius acceperat Augustinus, data videtur ex Thagastensi recessu. Quod colligimus non modo ex eo quod nonnullam Augustino cum ethnico illo consuetudinem fuisse indiget; forteam quia non procul ab invicem agebant, cum esset Madaura Thagasti finitima; sed præsertim ex eo quod nullum aut episcopatus aut sacerdotii ejus exstet in ea vestigium; quodque idolorum cultus (qui sub initium an. 391, Imperatorum lege prohibitus fuit) adhuc publicus foret, ut hic passim ipse subiunxit. Unde licet inferre scriptam fuisse anno 390.

XVIII-XX. — *Scriptæ circa idem tempus.*

Epistolæ proxime subsequentes, ad Cælestinum, ad Caium, ad Antoninum, in quarum inscriptione nullum nomini suo dignitatis titulum adjunctum assumit Augustinus, ab eo adhuc laico videntur datæ. Id vero etiam confirmatur ex stilo, qui ut in primis ipsius scriptis, paulo elegantior est; nec non ex ordine quo in vetustis codicibus reperiuntur collate, videlicet juxta priores quindecim epistolæ, adeo ut nec desint MSS. qui præter illas prorsus nihil continent: cujusmodi perantiquus liber in bibliotheca Germanensi asservatur.

XXI. — *Scripta sub incuntem an. 391.*

Epistola vigesima prima nihil aliud est, quam simplex ille libellus quem episcopo Valerio porrexit Augustinus aliquanto post suam ordinationem, postulans ut quia jam vires suas huic obeundo muneri inferiores expertus fuerat, concederetur sibi parvum tempus, velut usque ad Pascha, quo Scripturarum sacrarum studio totus vacaret. Hæc igitur epistola sub initium anni 391, quo presbyterum creatum Augustinum fuisse probavimus, collocari debet.

XXII. — *Scripta circa an. 392.*

Emulerant ab ejus ordinatione dies bene multi, cum epistolam vigesimam secundam ad Aurelium scripsit presbyter Augustinus. Jam tum enim erecto Hipponensi monasterio fratrum cœtus coalescere cœperat, ex n. 4. Hæc epistola respondet litteris quibusdam, quæ hodie non exstant, receptis ab Aurelio; cui Carthaginensis Ecclesiæ regimen recens commissum esse indiget, ubi meminit spei, quam secum probi quique conceperant, fore ut Deus Africanarum ecclesiarum agritudinibus collata in ipsum auctoritatem, medelam aliquando tandem adhibeat. Sicque omnino familiari suo rescribit, ut facile credas Aurelium ab ipso per litteras instanter petiisse, ut sibi sub novo onere laboranti, qua consilii opportunis, qua emissis ad Deum precibus subveniret. Quocirca existimare licet Aurelium, qui anno 388, cum eum ex Italia rediens Augustinus apud Carthaginam vidit ex lib. 22 de Civ. Dei, cap. 8, diaconi Carthaginensis munus obibat, non citius anno 391, episcopali dignitate auctum fuisse. Et reipsa antecessor ipsius Genesius concilio Carthaginensi præfuit anno 390, die 19 maii. Deinceps vero, id est, anno 395, concilium Hipponense die 8 octobris, aliæque insequentium annorum Africana concilia, sub Aurelio habita prænotantur. Cæterum hæc ipsa, qua de ægimus, epistola permotum credimus Aurelium ad eogendum istud concilium Hipponense, quo ejus au-

toritate comesationes quibus Afri pietatis præteriti in ecclesiis vacabant, prohiberet. Tanta nimirum erat pestilentia hujus mali, ut hic scribit Augustinus n. 4, ut sanari prorsus nisi concilii auctoritate non posset.

XXIII. — *Scripta circa idem tempus.*

Vigesima tertia ad Maximinum vel ipsa inscriptione intelligitur scripta ab Augustino, cum adhuc presbyter esset, quo autem anno minime compertam est.

XXIV, XXV. — *Scriptæ sub fin. an. 394, ante hiemem.*

Paulini sunt duæ subsequentes epistolæ, ab ipso ex urbe Nola in Africam, anno 394 transmissæ; altera Alypio patri, id est, episcopo. Hanc eum dignitatem ipsi competere didicerat laud dubie ex litteris, quæ ab Alypio se recepisse proficitur. Altera autem Augustino fratri, quem scilicet presbyterum adhuc agere audiverat, cuique, ut ait n. 4, officio sociatus, sive juxta Cisterciensem MS. officio senatus æquabatur. Atque ex priore quidem epistola, n. 2, habemus hæc simul cum illa datam fuisse. Ex principio vero epistolæ xxx, quam ad Augustinum sub initium anni 395 indubitanter scripsit Paulinus, hæc eandem ad Augustinum, scilicet vigesimam quintam; imo et alteram ad Alypium, hæc vigesimam quartam ante hiemem superiorem, id est, autumno anni 394 directam fuisse certe cognoscimus.

XXVI. — *Scripta forte ineunte an. 395, et missa cum sequente.*

Vigesima sexta Augustini est ad Licentium disciplulum quondam suum. Laudat, n. 5, Paulinum tanquam sibi tunc temporis notissimum. Quapropter eam forte scripserit post acceptas superiores Paulini litteras, postque visum illum, quem Paulinus ad ipsum salutandum direxerat. Porro in epistola proxime subsequente, n. 6, recordatur hujus ad Licentium scriptæ, eamque eadem occasione, sive ejus saltem exemplum Paulino ipsi legendum transmittit.

XXVII. — *Scripta circa ineunt. an. 395.*

Vigesima septima ad Paulinum epistola sub initium anni 395 a nobis collocatur. Quippe acceptis litteris Paulini sibi ante hiemem scriptis, hæc illi epistolam perferendam Augustinus tradidit Romaniano, uti n. 4 significat; qui Romanianus, Licentii supra nominati pater, in Italiam rei familiaris et domesticæ cauæ a navigabat; forte verno tempore prædicti anni 395, certe Augustino nondum episcopo, ex epist. xxxi et xxxii.

XXVIII. — *Scripta an. 394 aut 395.*

Sub initium epistolæ vigesimæ octavæ ad Hieronymum laudatur Alypius, episcopalem dignitatem post suum ab Hieronymo regressum jam consecutus. Porro Alypii profectioem in Palestinam ad annum 395 revocat Baronius; promotionem ejusdem ad episcopatum, in annum 394. Est igitur epistola hoc anno 394 aut certe anno 395 scripta; non serius, cum eam Augustinus scripserit nondum episcopus, ex epist. lxxi, c. 1, n. 2. Huc facit quod Hieronymi de Petro reprehensio a Paulo sententiam hic improbatam exagitat italem Augustinus (tacito tamen auctoris nomine), in libro de Mendacio, capp. 5 et 20, quod opusculum in Retract. lib. 1, inter illa quæ scripsit nondum episcopus, postremo loco reponit.

XXIX. — *Scripta an. 395.*

Ad annum eundem 395 referre visum est eximiam illam Alypio datam epistolam, quæ ex vetustissimo codice RR. PP. Cisterciensium S. Crucis in Jerusalem in Urbe nunc primum vulgatur. Neque vero serius collocanda fuit, quando eam scripsit Augustinus eo tempore quo adhuc in presbyteri munere merebatur: quippe labente hoc ipso anno ad episcopale munus evectus fuit. Neque etiam citius: quia eandem episcopalis muneris dignitatem ipsi Alypio, qui hic Thagastensium episcopus dicitur, ante annum 394 collatam fuisse nullo argumento apparet. Enimvero non adeo recens hoc munus adiverat Alypius, uti satis intelligitur ex illis verbis Augustini n. 12: *Magna sane ex parte vobiscum requiescimus cum alacritate feroris, quia spiritualis Ecclesiæ Thagastensium tam crebra au-*

*bis dona nuntiantur.* Necnon ex eo quod in eadem epistola, n. 2, significatur, ipsum Alypium Hippone, ubi certe relicta Ecclesia sua haudquaquam peregrinatus fuisset novitijs episcopus, profectum esse nuperrime, et quidem non multo post ineuntem annum, si nimirum isthæc epistola referatur ad initium Quadragesimæ, neque librarij erratum sit in exemplari, ubi legitur: *Postea rero quam dies Quadragesimæ illuzisset.* In hanc lectionem nonnihil suo loco annotatur.

XXX. — *Scripta an. 395.*

Trigesimam epistolam scripsit Paulinus antequam Augustini rescriptum, quæ superius est xxvii epistola, a Romano accepisset. Nempè vir ille sanctus incredibili Augustini desiderio ex ipsius lectione incensus, cum nuntium quem ante hiemem in Africam transmiserat, in itinere videret remorari, ac de litteris suis perlati dubius foret, officium suum diutius suspendere non valuit; sed ad Augustinum secundas litteras dedit Romano et Agili, ut sui in eum animi studium et observantiam, simulque ejus visendi desiderium flagrantissimum testaretur.

#### EPISTOLÆ SECUNDÆ CLASSIS,

*Quas Augustinus jam episcopus, ante collationem Carthaginensem cum Donatistis habitam et ante detectam in Africa Pelagii hæresim scripsit, ab anno Christi 396 ad 410.*

XXXI. — *Scripta ineunte an. 396.*

Epistolam ad Paulinum hic tricesimam primam jam demum episcopus Augustinus, acceptis posterioribus Paulini litteris reddidit, per Romanum et Agilem ei continuo referendam. In hac epistola de sua ad episcopatum promotione certiore fecit Paulinum, quo ille intelligeret se de profectione in Italiam ejus inviendi causa, cogitare non posse; ipsumque ecclesiasticis curis expeditiorem, nondum enim episcopus erat Paulinus, ad traffiendum in Africam invitaret. Porro autem contigit Augustini promotio imminente Domini Natali ex Romil. 25, inter 50, c. 3, atque certo certius ante annum 397, quo concilium Carthaginense III, die prima septembris aut 28 augusti celebratum sancivit, ut ordinandis episcopis vel clericis decreta Conciliorum prælegantur, quæ nimirum sanctio constituta fuit ipsius Augustini rogatu, qui et eidem concilio subscripsit.

Verum de annis 395 et 396, uter illorum Augustini ordinatione insignitus sit, res est apud nos haud satis explorata. Et quidem facile inclinaret animus in annum 396, quoniam *librorum quos, ut ait lib. 2 Retract. c. 4, episcopus elaboravit, primi duo sunt ad Simplicianum, quem in epistola nuncupatoria et initio libri 1, titulo Patris exornat: qui titulus indicare videtur jam Simplicianum successisse B. Ambrosio, ejus tamen obitus nonnisi anno 397, die 4 aprilis contigit.* Sed deus Augustinum pro singulari in tantum virum observantia, non cum alia nuncupatione donaturum, quamvis solum presbyter foret, utpote quem ipse in lib. 8 *Confess. c. 2, S. Ambrosii spiritualem patrem nominat: quid quod de ijs libris loquens, constanter dicit eos se nunc ad Simplicianum Mediolanensis Ecclesie antistitem, nunc ad Simplicianum episcopum S. Ambrosii successorem scripsisse, ut lib. 2 Retract. c. 4, et lib. de Prædest. SS. c. 4, et lib. de dono Persev. c. 20, modo etiam quod a se Simplicianus Mediolanensis episcopus aliquando quæsiuit pertractasse, sic lib. ad Dulcit. q. 6?* Quo fit ut eodem libro in annum 397 referat Joan. Rivius haud dubius sane Simplicianum jam tum esse episcopum: qua in re Baronij sententiam videtur secutus. Jam itaque si ordinationem Augustini ante annum 396 constituerimus, fateamur necesse erit, ipsum annos propemodum duos a scribendo abstinuisse: quod vix credi possit de sancto illo doctore, qui curas, quas fratribus suis impendere tenebatur, in hoc potissimum reponebat, *ut eorum in Christo laudabilibus studiis, lingua ac stilo suo, quas bigas in eo charitas agitabat, maxime serviret, sicut loquitur ipse in lib. 3 de Trinit.*

c. 1. Adde quod supra laudatos ad Simplicianum Libros a se in ipso exordio episcopatus sui scriptos fuisse, in lib. de Prædest. SS. c. 4 testatur. Attamen Prosper sub Olibrio et Probino coss. id est anno Chr. 395 scribit: *Augustinus B. Ambrosii discipulus, mira facundia doctrinaque excellens, Hippone-regio in Africa episcopus ordinatur.* Et quotquot Augustini gesta scripsere, hanc omnes adeo liquidam auctoritatem velut epocham chronologicam ratam, fixam minimeque dubiam habuere: unde ob conjecturam, quantum vis nostro judicio validam, religio est ab illa discedere. Igitur epistolam hanc ad Paulinum, ab Augustino recens episcopo datam, ad anni 396 exordium revocari oportuit. Hinc etiam superiorum inferiorumque aliquot epistolarum tempus, uti probe intelligis, uno anno citius quam alias videri posset, legendum fuit.

XXXII. — *Scripta paulo post superiorem.*

Reversis ex Africa Romano et Agili, non continuit sese Paulinus, quin continuo nuntios gratissimos exinde acceptos de sanctis viris, atque in primis de Augustini ad episcopatum profectione, communicaret cum Romano, ad quem hanc epistolam trigesimam secundam postera die dedit super ea ipsa re, de qua apud illum, prout sanctum Dei hominem lætari par erat, gratulatur.

XXXIII. — *Scripta initio episcopatus Augustini.*

Epistolam trigesimam tertiam ad Proculianum Donatarum apud Hippone episcopum, presbyterne an episcopus cum esset, scripsit Augustinus, haud liquido satis argumento decerni potest. Facilius tamen crediderimus ipsum jam tum episcopum fuisse, ob id maxime quod de honoribus n. 5 scribit, quos illis deferebant homines causas suas sæculares, inquit, *apud nos finire cupientes, quando eis necessarij fuerimus... pro quibus rebus quoidie submissio capite salutatur.* Non enim comperiri arbitramur, eos qui tantum sacerdotes essent, aut debuisse aut potuisse negotia et lites plebis dirimere, nisi forte quibus ob gravem causam demandata fuisset isthæc provincia, uti ab ipso Augustino postea demandata fuit presbytero Eraclio, sed postulata prius plebis assensione, eique suo jam in episcopatu successori designato. Ut sit, non verius initio sui episcopatus eam epistolam dedit; quippe cum adhuc in vivis ageret Valerius, atque ipse in proxime subjecta epistola, quam postea scripsit, sese adhuc *tironem* in episcopatu confiteatur.

XXXIV. — *Scripta post superiorem.*

Igitur in epistola trigesima quarta ad Eusebium, n. 6, sic loquitur Augustinus: *Quamquam et iste qui se tot annorum episcopum dicit, quid in me tironem timeat, quominus mecum velit conferre sermonem, non satis intell. go: quibus verbis primum episcopatus sui tempus signat, docetque Procleiani mutatum esso animum, cui jam aliud placeret, quam quod de eo sibi renuntiatum fuisse dicebat in superiore epistola, n. 2, quod nimirum vellet bonis viris sedentibus conferre cum Augustino; atque hinc epistolæ hujus ordo tempusque asseritur.*

XXXV. — *Scripta post superiorem.*

Ejusdem temporis est trigesima quinta, ad eundem Eusebium paulo post superiorem data.

XXXVI. — *Scripta forte an. 396 aut sub initium 397.*

Epistolæ trigesimæ sextæ ad Casulanum ætatem an vere assecuti fuerimus, judicabit alii ex his verbis cap. 14, n. 52: *Indicabo tibi quid mihi de hoc requi renti responderit venerandus Ambrosius, a quo baptizatus sum, Mediolanensis episcopus.* Quæ verba inducere possunt, ut credatur scripta ab Augustino ante Ambrosii obitum, qui pridie Paschatis contigit an. 397. Cui opinioni quia in epistola nihil usquam occurrit quod refragetur, visum est illam referre inter epistolas quas sub initium episcopatus sui dictavit.

XXXVII. — *Scripta circa an. 397.*

Epistola trigesima septima præfigi solet libris *Questionum ad Simplicianum*, quorum occasione scripta

Suit. Porro hos libros ad annum circiter 397 pertinere communis opinio est. De his satis jam supra diximus ad epist. xxxi.

XXXVIII. — *Scripta circa medium an. 397.*

Epistola trigesima octava scripta fuit exacto propemodum mense a morte Megalli Numidia primatis, ex n. 2. Megalium porro patio ante obierat, quam concilium Carthagine an. 397, die 28 augusti haberetur. Hoc enim in concilio testatur Aurelius litteras a Crescentiano sibi transmissas fuisse, quibus se ipse Crescentianus Numidia primatem esse insinuabat. Quapropter hanc epistolam sub medium annum 397 reponimus; quod ejus tempus ex alio itidem capite facile investigatur. Nam cum ad *Profuturum* perlata sit epistola per Victorem, qui Constantinam pertracturus, de eo pramonuerat Augustinum, ex n. 3 non potest in dubium vocari, quin iste Profuturus ille ipse sit Cirtæ seu Constantinæ episcopus, qui in cap. 16, lib. *de unico Baptismo cont. Petri*, circiter an. 400 edito, ante paucissimos annos defunctus, et Fortunati tunc sedem illam occupantis prædecessor dicitur. Nempe Profuturus anno 394 aut 395 ordinatus episcopus, non multo post e vita decessit, uti collatis epistolis xxviii, n. 1, et lxxi, c. 1, n. 2, cum epistola lxxii, c. 1, n. 1, intelligitur. Et sane ipsum Megalio novissi perbreve tempus supervixisse oportet quando ipsius successor Fortunatus prius ordinatus fuit, quam Megalii proximus, ut putant, successores Possidius; quemadmodum ex eo probe colligit Henricus de Noris in lib. 2 *hist. Pelag.* c. 8, quod in collatione Carthaginensi an. 411, et in epistola Milevitane synodi an. 416 Fortunatus ante Possidium nominetur. Is enim inter Africanos patres ordo religiose servabatur, qui pro suscepto episcopatu cuique competeat. De quo more constanter retinendo actum est in synodo Milevitana an. 402, die 27 augusti celebrata.

XXXIX. — *Scripta forte an. 397.*

Præsidio in Occidentem naviganti Hieronymus epistolam hic trigesimam nonam commendavit. Hæ secundæ sunt ipsius ad Augustinum litteræ. Nam primas, quæ exierunt, per Asterium diaconum miserat, *promptum*, ut hic, n. 1, ait, *reddens salutationis obsequium*: non quidem pro receptis ante ab Augustino litteris, sed, ut ipse Augustinus in subsequente epistola, n. 1, rescribit, *pro subscripta salutatione*. In hæc epistola, n. 2, Hieronymus salvare jubet Alypium *Papam*, eodemque titulo donat Augustinum; ex quo intelligimus eam non ante annum 396 scripsisse. cumque Augustino ad episcopatum prorecto in ea non grauletur, id credimus ab ipso præstitum litteris superiore anno per Asterium directis. Ad hæc significat Hieronymus se in monasterio constitutum, nihilominus *variis hinc inde fluctibus quati*. Quapropter Epistolam non post annum 397 scriptam ducimus, sed antequam ipse cum Joanne Jerosolymitano rediisset in gratiam: cum minime legamus ipsum ab illa reconciliatione usque ad persecutiones in eundem a Pelagianis concitatas occasionem ita conquerendi habuisse. Si quis porro sentiat hanc epistolam sexagesima octava posteriore, et hanc ipsam esse in qua Hieronymus, uti in epistola lxxxii, n. 1, legitur, epistolam illam lxxviii, per Asterium se misisse recolebat; nemo tamen, speramus, moleste feret nos aliis ex conjecturis hunc ejus constituisse ordinem, ad quem pleraque non male quadrant.

XL. — *Scripta circa idem tempus.*

Sub idem tempus secundas etiam ad Hieronymum litteras, epistolam scilicet quadragesimam ex Africa mittebat Augustinus, significans, c. 5, n. 3, se priores ad eum litteras dedisse, quæ perlatae non sunt; atque in exordio *gratiam habens quod pro subscripta salutatione, plenam sibi epistolam reddidisset, licet breviorem*. Quibus verbis non superiore epistolam xxxix notat, sed alteram hactenus desideratam, in qua Hieronymus Origenem carpebat; uti videre est hic cap. 6, n. 9, de quo Origenem forte Augustinus verbum fecerat, cum

alterius ejusdem litteris subscribens eum officioso salutavit. Ea est, opinamur, epistola, quam per Asterium Hieronymus misit anno forsitan 396, ut Augustini salutationis officium redhiberet. Quod autem ad xl, de qua agimus, epistolam attinet, Paulus qui eam perferendam acceperat, navigationis consilium mutavit, ex epist. lxxxii, c. 1, n. 1, nec tamen eam ad Augustinum rotulit juxta epist. lxxxii, n. 5; unde hæc litteræ prius per Italiam sparse sunt, quam ad Hieronymum pervenirent: quod inter utrumque discordiam animorum screre poterat, nisi Augustini humilitas et utriusque charitas offensionis semina suffocasset. Jam de altera epistola ante hanc Hieronymo scripta contigurat, ut ejus perlator Profuturus dum sese itineri accingit, continuo episcopus creatus, non trajiceret in Palestinam, ex epist. lxxxii, c. 1, n. 1; necnon ex epist. lxxi, c. 1, n. 2, ubi *primas* istas litteras a se *adhuc presbytero præparatas* monet Augustinus, ut secundæ posterioresque ipso jam episcopo dictatæ intelligantur.

XLI. — *Scripta sub initium episcopatus Augustini.*

Ad annos episcopatus Augustini priores referendamus epistolam quadragesimam primam, conscriptam nomine Alypii et Augustini, qui Aurelio Carthaginiensi gratulantur ob hanc præcipue causam, quod presbyteris se præserte verbum Dei apud populum tractare jamjam permittat. Aliud enim ferebat consuetudo per Africanas Ecclesias ubique recepta; in quam offendisse vituperabatur Valerius, qui Augustino presbytero potestatem fecisset prædicandi Evangelii præserte ipso episcopo. Sed observat Possidius, c. 5, cum fama sacrarum concionum, quas ad populum Hipponensem habebat Augustinus, longe lateque diffunderetur, consultius visum esse episcopis aliis, Valerii exemplum æmulari. Qua in re Aurelium reliquis prævisse fas est existimare; et vero satis intelligitur ex hac ipsa epistola; quæ proinde in posteriores annos remittenda non fuit.

XLII. — *Scripta exeunte æstate an. 397.*

Epistola quadragesima secunda ad Paulinum, ex Phlmarconensi manuscripto nunc primum vulgata, pertinet ad annum 397, scripta videlicet labente secunda æstate a receptis ultimis Paulini litteris anni 395. Confer hanc epistolam cum epistola xxxi, n. 8.

XLIII, XLIV. — *Scriptæ circa fin. an. 397 aut init. 398.*

Duæ subsequuntur *Clorio, Eleusio Felicibusque* inscriptæ, epistolæ quas nihil obstat quominus sub unum, et idem tempus, id est sub annum exeuntem 397, aut incuntem 398 conscriptas arbitremur. Et quidem in xliii, quam priorem altera suspicamus, Optati Thimugadensis tyrannidem summa dicendi libertate commemorat Augustinus, c. 8, n. 24; sed iis tamou verbis, quæ illam nondum desisse innuant. Desiit autem illa tyrannis anno 398, uti ad epistolam lxxii, n. 6, in nota observamus. Dicit quoque ibidem quam injuste sacrilegia sua per ordinarias humanas potestates flagellis temporalibus emendari nolint Donatistæ. Sed id refertur quam optime ad tempora, ut vocabant, Marcariana, de quibus in Tiburicensi colloquio Fortunius episcopus Donatista querelam movit, ex subsequente epistola xliii, c. 2, n. 4.

Æquum vero est demonstrare quandonam Augustinus ad istud Fortunii colloquium venerit. Id enim eruditos viros Baronianis annalibus insistentes ad Christi annum 412 referre passim videmus. A quorum opinione revocant nos subjecta rationum momenta. Cum Tibursico Augustinus Cirtam pergeret, ut fert hæc epistola xliii, n. 1, id iter agebat, non quidem, quod Baronio visum est, occasione synodi (quam Lovanensium editio *Cirtensem*, priores vero editiones et antiqui MSS. constanter *Zertensem* nominant, cum in *Re tract.* libro 2, c. 40, tum in epistola cxli), sed episcopi ordinandi causa eo vocatus, uti disertis verbis ipse testatur Augustinus in hac epistola xliii, c. 6, n. 15. Porro sufficiens erat successor, si non ipsi Fortunato, qui anno 416 Cirtensem Ecclesiam adhuc regerebat, inter Milevitane synodi patres ante Possidium

nomnatus, certe Profuturo, qui episcopatum anno 381 aut 393 adeptus, brevi post tempore defunctus est. Atqui huic successit ipse Fortunatus cuius ordinatio ultra initium anni 393 remitti vix possit ex dictis supra ad epistolam xxxviii.

At etiam aliunde constat huncce Augustini cum Fortunio congressum contigisse ante annum 411, idque intelligere est vel ex ipso Augustini apino a persequendis hæreticis adhucaleno hic c. 4 et 5. Et prorsus patet Donatistas tunc temporis quietos fuisse, totaque epistola eos plena gaudere libertate notat: quod nunquam accidit ab anno 411. Liqueat pariter Augustinum, cum et Fortunius pseudo-Sardiceus seu Philippopolitani concilii epistolam exhibuit c. 2, n. 6, quid hæc esset tunc ignorasse. At illud in libris contra Preconium ante annum 411 scriptis jam notum habet, et ut Ariatorum conventum explodit in lib. 3, c. 34. Est etiam perspicuum ex Augustini verbis, c. 1, n. 1, hunc Fortunium fuisse antiquiorem ipso episcopum, qui tamen episcopus non erat anno 411, cum Januarius Tibursicensis in Numidia episcopus ex parte Donatistarum interfuerit collationi Carthaginepsi; adeoque Fortunius post annum 411 in vivis esse non potuit: quem idcirco facilius crederimus esse illum ipsum, qui deimus numeratur inter trecentos et decem episcopos concilii Bagaiensis a Donatistis anno 394 celebrati. Itaque ex his rationum momentis conficimus colloquium istud ante annum circiter 15 quam retulit Baronius, constituendum esse.

Neque id silentio transeundum, ubi in eodem colloquio de Ambrosio sermo incidit, in hac epistola, c. 4, n. 7, Augustini verba movere posse, ut sanctus ille antistes in vivis adhuc egisse credatur: atque ubi actum est de persecutione Donatistarum in Maximianistas, nihil omnino dictum reperiri de Prætextato et Feliciano, quos illi tamen receperant sub initium anni 397. Ex quibus forte nonnemo reputaverit haud serius ineunte predicto anno 397, habitum fuisse illud Tibursicense colloquium. Verum, ut id constet, statuerre oportet in primis obiisse Megalium medio circiter anno 395, quandoquidem Profuturus Megalio superstes fuit, atque Augustino ad ordinandum Profuturi successorem proflicente habitu est cum Fortunio colloquium. Itaque inter Megalium et Crescentianum primas aliquis erit inserendus, aut certe dicendum erit annum prius effluxisse, quam is renuntiaretur, qui Megalio in officio primatus jure antiquitatis succederet. Nam Crescentianus primatum non adit ante annum 397, paulo ante concilium Carthaginense die 23 augusti celebratum, in quo Aurelius testatur se litteras non ita pridem accepisse a Crescentiano, primas sedis Numidiarum, ut ipse insinuat, inquit; qua ex clausula patet necuisse tunc Aurelium, eum esse primatum; quod tamen in primis scire debuerat. Licet autem Megalio inter et Crescentianum primatem interseri nihil vetet; ut tamen id ita contigisse arbitremur, non exigunt superior allata rationes. Quocirca maxime istud colloquium reponere in fine anni 397, sive potius in principio anni 398, quo tempore Gildonis tyranni occasus persecutionis metum Donatistis, propter Optatum suum Gildonis satellitem, injicere poterat. Eo enim spectare videntur, quæ dicta narratur in hac epistola, c. 5, n. 11.

XLV. — Scripta an. 398.

Epistola quadragesima quinta ad Paulinum, quæ huic editioni ex Phibarcensis manuscripto accedit, scripta est biennio toto, postquam Romanus et Agilis ad Paulinum rediissent, elapso. Hos porro a se divisit Augustinus circiter ineunte annum 396, sicque isthæc epistola est ineuntis anni 398.

XLVI, XLVII. — Scripta circa hoc tempus.

Quadragesima sexta *Publicolanæ* est S. Augustinum consulentia, ut episcopum jam auctoritate pollentem, et iis quibus vir ille tenerioris conscientia permovebatur, scrupulis removendis idoneum. Porro hæc et sequens epistola Augustini ad *Publicolanæ*, ad hanc actum referuntur; quia scriptæ videntur vigeant adhuc

idolorum cultu, qui anno 390 prohibitus fuit.

XLVIII. — Scripta forte an. 398.

Epistola quadragesima octava ad Eudozium insulae Caprariæ, ut antiqui codices præferunt, *Abbatem*, credijur scripta sub anno 398, quoniam in eo, n. 4, laudat Augustinus duos probata vitæ monachos, qui inde in Africam traiecerant, Eustasium et Andream, quorum Eustasius jam ibi defunctus erat. Nempe putant esse illos ipsos qui Masezil Romani excoctus ducem comitabantur. Hic enim sub anni hujus initium pavigans in Africam adversus Gildonem tyrannum, *Caprariam insulam* adiit, ut scribit Origenes in lib. 7, c. 36, unde secum sanctos viros Dei eliquat permatos precibus suis sumpsit: cumque his in orationibus, jejuniis, psalmis, die et nocte continuans, sine bella victoriam meruit, ac sine caede vindictam.

XLIX. — Scripta circa an. 398.

De tempore epistolæ quadragesimæ nonæ ad Honoratum, id solum statui potest, admodum verisimile esse his prioribus annis episcopatus Augustini, quibus nondum Donatistæ tam infenso animo veritati adversabantur, Honoratum illorum partis episcopum et Hipponi vicinum, significasse Augustino per Eroteam, se libenter cum eo per litteras de schismate collaturum, ut de re tanti momenti, ea qua par erat lenitate et animi tranquillitate agerent. Cui Augustinus qui jam pridem illius colloquium expectabat, ejus sibi consilium multum placere hæc Epistola rescripsit, et causam pro suis partibus aggressus, ipsum ad respondendum invitavit.

L. — Scripta forte an. 399.

Ad rescripta Imperatoris Honorii, data anno 399, adversus idola, refert Baronius id de quo Augustinus in epistola quinquagesima expositulat apud seniores *Suffectanæ colonie*, qua in colonia cum Herculis simulacrum deturbatum fuisset et comminutum, Gessiles armis Christianos aggressi, ex eis trucidarunt sexaginta, qui in Martyrologio Romano SS. Martyrum numero adscripti sunt ad diem 30 augusti.

LI. — Scripta an. 399 aut 400.

Prodiit epistola quinquagesima prima ad Crispinum post mortem Optati Thimugadensis, cujus memoriam facete laudat Augustinus, n. 3, his verbis, *Etiam Optati illius tribuni vestri sancta memoria prædicatur: ante obitum vero Prætextati Assuritanæ, de quo non aliter atque de Feliciano Mustitano adhuc vivente passim hic loquitur; quodque ad rem propius facit de ambobus dicit n. 4, Quotquot ergo eo tempore baptizaverunt, nunc secum et vobiscum habent.* Porro extinctus est Optatus paulo post Gildonis tyranni necem anno 398. Prætextatus vero jam obierat, cum Augustinus libro 3 contra Parmenianum circiter annum 400, apices ultimas apponebat, ut patet ex ejusdem libri postremo capite. Unde hæc Epistolam anno 399 aut 400 scriptam esse annotamus. Quod itaque scribit Augustinus, n. 5, Donatistas Catholicis objectare solitos esse, quod ipsos per potestates terrenas persequerentur, non ad edicta anni 405, sed ad superiora referri oportet, quæ nonnulla anno 377, et deinceps contra ipsos emanarunt.

LII. — Scriptura circa an. 400.

Epistolâ quinquagesima secunda ad Leverinum in primis Augustini contra Donatistas scriptis censenda videtur, nec tamen multo ante annum 400 collocanda; quoniam n. 3 hæc dicit: *Tam multi scelerati apud eos emergerunt, et toleraverunt illos per tot annos, ne partem Donati conscinderent.* Cujusmodi verbis, sublata et vivis Optato, decemaltem ejus tyrannidem persæpe significat.

LIII. — Scripta circa an. 400.

Ad idem circiter tempus epistolam quinquagesimam tertiam ad *Generosum* referre licet: quippe cum sedente Romæ Anastasio scripta fuerit ex n. 3, et forsitan in vivis agentæ adhuc Prætextato, uti conjicitur ex n. 6.



LIV, I.V. — *Scripta circa an. 400.*

Epistola quinquagesima quarta et quinquagesima quinta, qui sunt libri duo ad *inquisitiones Januarii*, locum in *Retractationibus* medium tenent inter opuscula circiter annum 400 elaborata: roconsenturque aliquanto ante libros *contra litteras Petiliani* non serius anno 402 scriptos: quandoquidem Anastasius, qui hoc ipso anno decessit, in Romana cathedra sedebat eo die quo scribatur, cap. 51, lib. 2, contra predictas litteras Petiliani, uti testatur illie Augustinus.

LVI, LVII. — *Scripta circa an. 400.*

Epistolae quinquagesima sexta et quinquagesima septima ad *Celerem* dedit procul dubio ante collationem Carthaginensem, de cuius actis nihil dicit: sed post editos a se libros aliquot adversus Donatistas, quos ipsi legendos exhibet. Quocirca videtur commode reponi sub hoc idem tempus.

LVIII. — *Scripta versus exeuntem an. 401.*

Quinquagesima octava ad *Pannachium* scripta est fortassis versus finem anni 401, et commendata legatis qui Carthaginensis concilii, idibus septembris habiti nomine preces Imperatoribus detulerunt. Nam ut in hujusce concilii exordio notantur Donatistarum insidiae et improbitates, quibus Africanam Ecclesiam catholicam graviter vexabant; ita in istius epistola sine de haereticorum insidiis loquens Augustinus, *Audite tamen haec, ait, a fratribus meis, quas plurimum commendo eximietati tuae.*

LIX. — *Scripta circa exeuntem an. 401.*

Tractoria quinta Idus novembris a *Victorino* accepta, qua is concilium ut Numidiae Primas convocabat, rescripsit illi Augustinus epistolam quinquagesimam nonam, significans Xantippum Tagosensem dicere, quod eum *Prinatus ipse contingat*. Porro Xantippus primatum adeptus erat quasi tardissima anno 402, ut liquet ex epistola LXV, ipsi *Sent*, id est primati ante Paschale festum hoc anno data; maximeque ex Synodo Milevitana eodem anno celebrata 27 augusti, in qua idem *episcopus primas sedis Numidiae appellatur*. Igitur si causam suam collegis probavit Victorinus, pertinet forte epistola LIX ad superiorem aliquem annum a 397, quo primas renuntiatus fuit Crescentianus, elapsus. Sin autem ille, quod verisimilius est, a casa cecidit, non immerito collocatur exeunte anno 401.

LX. — *Scripta circiter finem an. 401.*

In epistola sexagesima ad *Aurelium* agitur de duobus fratribus qui de monasterio non oblata licentia recedentes, ad eundem Aurelium transierant; a quodales instituti sui desertores complari in clerum non probat Augustinus. Et alterum quidem Donatum nomine, qui ordinatus fuerat ante constitutionem ea de re factam a Carthaginensi concilio die 15 septembris anno 401 habito, prudentiae illius arbitrioque permittit. De altero autem, et maxime quia ejus causa Donatus de monasterio abscesserat, aliud videri sibi significat. Unde colligimus hanc epistolam non multo post idem concilium scriptam fuisse.

LXI. — *Scripta exeunte an. 401 aut paulo post.*

Sub idem tempus data videtur epistola sexagesima prima ad *Theodorum*, qua interposito juramento pollicetur Augustinus se clericis Donatistis ad Ecclesiam redeuntibus honorem sui ipsorum ordinis servaturum. Nam predicti concilii decreto id relictum erat voluntati arbitrioque episcopi cujusque Catholici, ut si ipsi expedire videretur, eosdem deinceps cum suis honoribus et ordinibus reciperet.

LXII, LXIII. — *Scripta circa idem tempus.*

Epistola sexagesima secunda et sexagesima tertia ad *Severum* scriptae fuerunt in Timothei causa, cujus occasione opinamur conditum fuisse illum canonem a Milevitana synodo 27 septembris anno 402. *Ut quicumque in Ecclesia vel semel legitur, ab alia Ecclesia ad clericatum non tenentur.* Certè in epistola LXIII, n. 4, ubi Severum rogat Augustinus ut apud se ipse consulto Deo percipendat utrum Timotheus, qui Lectoris

officio non sciet, neque in uno loco diocesis Hippo-nensis functus fuisset, judicari possit aut debeat non Lector fuisse: haudquaquam mentionem facit de isto Milevitani concilii canonem quo res tamen liquido explicata fuit. Quapropter has epistulas ultra tempus istud remittere non licet.

LXIV. — *Scripta paulo post Natal. Christi an. 401.*

In epistola sexagesima quarta ad *Quintianum*, paulo post Christi Natalem, sicuti ex n. 2 habetur, conscripta significat Augustinus n. 3, *statutum esse recenti concilio, ut de aliquo monasterio qui recesserint vel projecti fuerint, non fiant alibi clerici, aut praepositi monasteriorum, quod non aliud procul dubia est nisi Carthaginensis concilii 15 septembris, an 401 decretum istud: Ita placuit, ut si quis de alterius monasterio repertum, etc.* In Cod. can. Afric. e. 80.

LXV. — *Scripta inuente an. 402.*

Epistola sexagesima quinta ad *Xantippum senem* scripta est aliquanto ante *Dominicum Pasche*, qui *in-tur* erat octavo Idus aprilis, ex n. 2. Atqui Xantippo *Sene*, seu, quod ob titulo significari videtur, primatum gerente, Pascha in diem 6 aprilis non includit, nisi anno 402, uti optime observant Perronius in lib. adversus resurrectionem Regis Britanniarum o. 48, et Norisius in lib. 2 Hist. Polag. e. 8.

LXVI. — *Scripta circa idem tempus.*

Non serius hoc tempore commissum est a *Crispino* Calamensi facinus illud, de quo in epistola sexagesima sexta apud eundem *Crispinum* expostulat Augustinus. Quippe in lib. 2 contra Litt. Petiliani, cap. 83, quem scribebat anno 402, testatur hoc *imper contigisse*, idque se *adhuc hgere* dicit. Quia tamen vocis *imper* significans ad plures interduum annos porrigitur; posset istud Crispini factum ad aliquem e superioribus annis referri: sed cum nobis incomparatum sit quo anno contigerit, visum est hanc epistolam hoc loco reponere.

LXVII, LXVIII. — *Scripta circa an. 402.*

Sexagesima septima ad *Hieronymum* et sexagesima octava *Hieronymi* ad Augustinum, scriptae sunt post Pauliniani regressum ex Occidente in Palaestinam; quandoquidem Augustinus ipsum salutatur, vicissimque ab ipso per Hieronymum salutatur. Porro missus Paulinianus a fratre suo Hieronymo in Occidentem an. 398, ut suum commune patrimonium divenderet, de quo Hieronymus in 26 epist. ad Pannachium, non rediit Bethleem nisi sub finem an. 401. Praeterea Hieronymus Augustino nunc transmittit Apologiam suam adversus Rufinum seu primam, seu secundam, cujus verba quaedam profert Augustinus in epistola CLXXV, c. 5, n. 15. Certè jam ad Hieronymum *maledicta sua miserat* Rufinus, uti dicitur in hac epistola LXVIII, n. 3, quod quidem fecit ille post Apologiam proferam, siquo occasione posteriori praebuit, ut ex eadem posteriore Apologia patet, quae Apologia pertinet ad an. 402. Perlatore Hieronymus utitur Asterio per quem ante sex annos misit primas litteras supra in epistola XXXIX memoratas, quas eum nonnisi *salutationis obsequium* appellet, ab hoc de quo agimus rescripto diversam esse vel inde conjectare licet. Penique hic n. 1, annotandum venit exempli litterarum Augustini per Sysinnium diaconum allata esse Hieronymo sub id tempus, quo Paula argrotabat. Ex quo intelligas diaconum hunc non eundem esse cum Sysinnio, qui an. 406, id est biennio post Paulae obitum navigavit Jerosolymam; aut si idem ipse est, eum secundo illo trajectisse, contra quam existimavit Baronius.

LXIX. — *Scripta exeunte an. 402.*

Epistola sexagesima nona ad *Castorium* conferenda est cum synodo Milevitana die 27 augusti an. 402 celebrata. Is enim Maximianus quem hic laudant Atypius et Augustinus, quod episcopale onus *pacifica permotus pietate deposuerit*, cuique in Vaginensis Ecclesiae administratione fratrem ipsius Castorium succedere cupiunt, ille ipse est, eruditorum quorundam iudicio, Maximianus Bagaicensis, qui episcopali sede cedere permittitur illius synodi decreto, in Cod. can. Afr

c. 88. Sic Rivius, sic ante illum sensit Baronius ad an. 402. Ubi tamen admonet, se aliquando putare Maximianum episcopum illum Bagaiensem, qui scilicet a Donatistis cersus et de turri precipitatus fuisse narratur ab Augustino in epist. CLXXXV, n. 26, et LXXXVIII, n. 7, et in libro 3 contra Cresconium, c. 43, eundem case cum isto, de quo in Milevitana synodo actum est; sed jam videri sibi esse ab eo diversum, atque in illius synodi Actis legendum esse Maximianum *Vagiensem* non *Bagaiensem*. Quæ de re forte alius occurrit dicendi locus.

LXX. — *Scripta forte circa hoc tempus.*

Post annum 400 scriptam credimus epistolam septuagesimam ad *Nauclionem* sive mortuo jam prætextato. Non enim venit in mentem alia ratio cur nunc de illo sileat Augustinus, soluinque commemoret Felicianum, nisi quia hic solus superstes erat. Nam cum una fuisset amborum causa, una in ambos dicta sententia, eadem etiam postea adversus ambos, ut e suis pellercntur ecclesiis, intentatæ lites; atque eadem occasione, compellente nimirum Optato Gildoniano, iisdemque demum conditionibus facta amborum reconciliatio; producebantur antehac simul ab Augustino, ubicumque S. Doctor argumentum istud contra Donatistas reitorquebat, ostendens frustra a schismaticis objici in Catholicos, quæ ipsi in Maximianistarum causa, et præsertim erga Prætextatum et Felicianum perpetrassent.

LXXI. — *Scripta circa an. 405.*

Hieronymi litteras per Asterium cum Apologia in Rufinum allatas nondum receperat Augustinus, cum septuagesimam primam epistolam Cypriano diacono ad Hieronymum perforandam dedit. Quippe de illius cum Rufino discordia nullum verbum facit; aperitque etiam hic libere quid de illius in libris Veteris Testamenti ex Hebræo vertendis labore sentiat: haudquam id facturus, non sedato inprimis Hieronymi animo, si eum prioribus epistolis suis commotum offensusque fuisse intellexisset. Mittebat simul tres alias epistolas antehac scriptas, ex cap. 1, n. 2, quarum unam, scilicet xxviii, non fuisse perlatam sciebat: de alteris vero duabus nempe xl et lxvii, incertus erat.

LXXII. — *Scripta an. 403 aut 404.*

Subsequens epistola a Hieronymo sub hoc tempus dictata intelligitur ex cap. 2, n. 4, ubi nonnulla de verbo repetit ex epistola lxvii, superiore anno sibi directæ. Et partim quidem isti lxvii respondet; partim etiam alteri, quæ minime reperitur, in qua nimirum Augustinus significabat epistolam quamdam, cui responsum flagitabat, a se primum Profuturo traditam, secundo missam fuisse per quemdam alium, atque hunc *maris timidis discrimina, et navigationis mutasse consilium*. Istud tamen rescriptum suum Hieronymus non misit ante Cypriani reditum, qui simul et illius perlator fuit, juxta epist. lxxxii, c. 4, n. 30, et alterius, scilicet epistolæ lxxv scriptæ exeunte anno 404, vel serius paulo. Denique observandum quod Hieronymus c. 4, n. 1, dicit, epistolam Augustini, puta xl, de qua hic exposulat, in insula Adriæ ante hoc ferme quinquennium repertam fuisse a Sysinnio.

LXXIII. — *Scripta circa an. 404.*

Hoc interim tempore, id est post Cypriani profectionem in Palæstinam, cum Augustinus reddita sibi per Asterium epistola lxvii, sentiret Hieronymum nonnihil offensum suis litteris, quas per Italiam sparsas fuisse, nec tamen ad ipsum cui scriptæ erant, perlatas querebatur; non distulit quin continuo epistolam septuagesimam tertiam rescriberet; ubi dum ejus querelis facere satis studet, testatur se Apologiam adversus Rufinum accepisse, atque se illius inter eos enatæ dissensionis exemplo territum, cum quædam ad se in Hieronymi epistola legeret ipsius indignationis indicia. Itaque pertinet hæc epistola ad an. circ. 404, quo jam annum ætatis quinquagesimum attigerat Augustinus, qui se senem esse profutur cap. 2, n. 5, nequam iam vel senis nomine, uti interdum solet, notam ætatem ultimam, quæ ab anno 61 incipiat.

Alioquin remittenda esset epistola ultra annum Christi 414.

LXXIV. — *Scripta cum superiore.*

Epistola septuagesima quarta ad *Præsidium* data est occasione superioris epistolæ, quam per eum Hieronymo mitti, ino etiam Hieronymum per ejus litteras sibi placari postulat Augustinus. Porro Præsidius, qui hic consacerdos, id est episcopus appellatur, videtur omnino is esse quem Hieronymus ex Palæstina trajicientem commendabat Augustino per epistolam xxxix, anno forte 397 scriptam, diaconum eum vocans, et significans sibi esse *germanissimum*.

LXXV. — *Scripta circa finem an. 404.*

Cypriano in Africam revertenti duas ad Augustinum epistolas, lxxii et lxxv, dedit Hieronymus, juxta epist. lxxxii, c. 5, n. 36. In hac septuagesima quinta respondet tribus ex allatis sibi per Cyprianum epistolis, scilicet xxviii, xl, et lxxi; nihil vero de lxxvii dicit, quam haud dubie nondum receperat. Scribat ergo versus finem an. 404. Certe non citius, quandoquidem jam exactoratus erat Joannes Chrysostomus, uti non obscure significat hic cap. 5, n. 6.

LXXVI. — *Scripta incunte an. 404 aut circiter.*

Cum ex decreto generalis totius Africæ concilii, quod anno 403, die 25 augusti celebratum est, facta fuisset Donatarum episcopis, per quemque catholicum episcopum in sua diocesi, citatio publicorum Actorum forma, ut ad pacificam collationem venire non cunctarentur, responderunt illi *verbis dolo, maledictione, amaritudinis plenæ*, ex lib. 3 contra Cresc. c. 45. Ipse etiam Procleianus apud Hipponem ab Augustino interpellatus, primo quidem respondit sæ partis episcopos concilium habituros et illic deliberaturos quod responsum redderet. Tum denuo pulsatus, collationem aperte recusavit ex epist. lxxxviii, n. 7. Quapropter ipsos eorum Laicos epistola septuagesima sexta ad *Donatistas* inscripta interpellandam censuit Augustinus. *Vel vobis Laicis*, inquit, n. 4, *ad ista respondeant episcopi vestri, si nobiscum loqui nollunt, etc. Si lupi concilium fecerunt, ut pastoribus non respondeant, quare vos consilium perdidistis, ut ad luporum speluncas accedant*. Itaque scripta est epistola sub initium anni 404. In ea Feliciani mentio fit, non Prætextati, quod uti supra observavimus, jam Prætextatus obiisset.

LXXVII, LXXVIII. — *Scripta forte an. 404, circ. 26 junii.*

Subsequuntur super Bonifacii et Spei causa epistolæ duæ, quas vivente adhuc Procleiano Hipponensium Donatarum episcopo, necnon aliquanto temporis spatio post editum a Carthaginensi concilio anno 401, die 13 septembris de Donatistis clericis recipiendis decretum conscriptas fuisse intelligimus, ex ea quæ est lxxxvii, n. 8. Nam illic duorum diaconorum, qui ex Donati parte ad catholicam Ecclesiam accesserant, commemoratur lapsus, simulque catholicorum quorundam animus inani veluti gloria agitur, quoniam ob illorum lapsum *disciplinæ Procleiani insultaverant*, castigatur. Forsitan pertinent ad tempus synodi habitæ Carthagine anno 404, die 26 junii, quo tempore cum sancto episcopo non liceret statim reverti Hipponem, ut obortum in ecclesia sua scandalum de medio tolleret, id per litteras agendum pro virili curavit. Porro in ea epistola, quam *Clero et senioribus plebique Hipponensibus* inscripsit, concessit demum n. 4, ut Bonifacii presbyteri nomen non recitaretur in diptychis. Unde liquet hanc datam fuisse paulo post alteram ad *Felicem et Hilarinum*, quibus n. 2 scribit Augustinus, se non auctere Dei *prævenire sententiam in delendo vel supprimendo ejus nomine*. Erant ambo illi, non episcopi (quam ipsis dignitatem, nescimus qua auctoritate, tribuerunt Erasmus et Lovanienses), sed in Catholicis Hipponensibus primarii quidam viri: quod ipsa epistola satis loquitur. Nec temere credideris hunc Hilarinum esse eundem ac illum quem Aurelius in fine epistolæ xli Augustinus commendat, *Frater*



*Hilarinum Hipponensem Archiepiscopum et Principalem.*

LXXXIX. — *Scripta forte an. 404.*

Epistola septuagesima nona data est ad *quemdam Manichæum* presbyterum, quem suspicamus non alium esse a Felice illo, qui ab Augustino publica disputatione convictus fuit anno 404, mense decembri, ex Actis cum Felice tom. 6; sicque sentit Bernardus Vindigus, eo quod istius presbyteri præcessor dicatur Fortunatus: hunc ipsum enim Felicis fuisse præcessorem videtur innuere Augustinus in lib. 1 *Retract.* c. 8.

LXXX. — *Scripta an. 405, circa mens. martium.*

Octogesima ad *Paulinum* n. 1 se ipsa prodit scriptam sub illud tempus, cum proxime futurus sperabatur reditus episcoporum Theasii et Evodii: qui videlicet a Carthaginiensi concilio superioris anni ad Honorium missi, legibus contra Donatistas die 12 februarii ab Imperatore promulgatis, reditum in Africam haud dubie naturarunt.

LXXXI. — *Scripta forte an. 405.*

Epistolam octogesimam primam Hieronymus per Firmum transmisit, excusans quod ab Augustino provocatus compulsusque ad respondendum, id demum fecerit vel iavitus, scilicet epistola LXXV, quæ idcirco paulo tempore istam LXXXI præcessisse videtur. Suspiciatur quoque Augustinus in subsequente epist. cap. 1, n. 1, Hieronymo, priusquam haec LXXXI ad ipsum dicitur redditam fuisse epistolam suam LXXXII. Itaque ista LXXXII non temere ad annum circiter 405 revocatur.

LXXXII. — *Scripta sub idem tempus.*

Loca superiore epistola mox octogesimam secundam ad *Hieronymum* rescripsit Augustinus, qua tum isti postremæ per Firmum allatæ, tum aliis duabus quas Cyprianus roauerat, scilicet LXXXI, et LXXV respondet.

LXXXIII. — *Scripta circa an. 405.*

Quo tempore discutendum venerit id negotii, de quo in epistola octogesima tertia ad *Alypium* tractatur, non aliter innoscit, nisi quod n. 4 scribit Augustinus, rem se cum Samsucio episcopo contulisse. Porro Samsucius sub exordium episcopatus Aug. jam erat episcopus fide et auctoritate præclarus, ut intelligitur ex ep. xxxii. At ab an. 407, nihil de eo deinceps reperitur. Conjecturæ favet quod hic Thiavenses dicuntur *nunc catholicae paci accessisse*; forte propter leges an. 405, in Donatistas.

LXXXIV. — *Scripta circ. hoc tempus, seu ante an. 411.*

Epistola octogesima quarta ad *Novutum* aliquanto ante collationem Carthaginensem scripta est, cum dubium non sit Novatum, qui collationi interfuit Sitifensis episcopus, de restituendo sibi fratre suo Lucillo diacono (quæ res huic Epistolæ causam dedit) egisse apud Augustinum statim atque episcopale onus in se suscepit. Et sane ipse Augustinus hoc rescripto suo innuit, non ita pridem illum adeptum esse eam dignitatem: quippe qui aliquos Ecclesiæ ministros nondum per se instituisset.

LXXXV. — *Scripta cir. an. 405.*

Octogesima quinta epistola, qua Augustinus *Paulum* episcopum ab arrepto sancto proposito quam longissime discedentem objurgat, haud collocari posset multo ante hoc tempus, quandoquidem *is in Christo per Evangelium* ab Augustino genitus, subindeque bene meritus de Ecclesia, multos ad eam jam collegisse dicitur. Neque porro serius reponenda videtur, quando Bonifacius in demortui Pauli locum, juxta epistolam xcvi, n. 2, successus jam erat anno 408, Cataquensis episcopus appellatus in epistola xcvi, n. 3. Eundem enim in illa epistola xcvi, quem hic in epistola octogesima quinta Paulum notari non dubitant Verlinus, Vindigus, Holstenius, claretque collatis invicem epistolis.

LXXXVI. — *Scripta forte an. 405.*

Quod a Carciliano petitur in epistola octogesima sexta, ut qui per alias Africæ terras unitati catholicæ mirabili efficacia consulisset, jam tandem Hipponensi regioni et vicinis partibus præsidiali edicto subveniret, id plane argumento est scriptam non fuisse epistolam, nisi post emissas iuvante anno 405 leges ab Honorio con-

tra Donatistas. Cum vero Carcilianus hic idem haud dubie sit qui anno 409 præfecto Prætorio fuit, neque verisimile videatur virum ea dignitate functum in præsidiali apud Africam administratione posita meruisse, idcirco hanc epistolam ad annum circiter 405 pertinere conjectamus.

LXXXVII. — *Scripta forte an. 405, certe ante an. 411.*

De tempore epistolæ octogesimæ septimæ ad *Emeritum*, duo certa sunt: primum nondum Emeritum viderat Augustinus, neque omnino virum nisi fama noverat, ex num. 1, 4 et 10, adeoque nondum habita fuerat Carthaginensis collatio, qua nimirum in collatione Emeritus, *unus eorum septem* quos Donatistæ pro suæ causæ defensione delegerant, in eadem causa maxime laboravit, inquit Augustinus in lib. 2 *Retract.* c. 51. Deinde quod non minus liquidum est, jam Honorius tulerat leges anni 405 paulo scverioris quam imperare voluissent legati synodi Carthaginensis anni 404. Nempe *cum legati Romam venerunt*, ut in subsequenti epistola, n. 7 narratur, jam cicatrice episcopi catholici Bagaitani horrendæ ac recentissimæ Imperatorem commoverant, ut leges tales mitterentur, quales et missæ sunt. Hoc ipsum est quod Emerito significat August. hic n. 8.

LXXXVIII. — *Scripta post initium an. 406.*

Hipponensium Clericorum epistola octogesima octava ad *Jamaarium* (*primæ sedis partis Donati, ut nostri MSS. ferunt*) missa est aliquanto tempore ante initam cum Donatistis collationem, quam illi se vehementer expeterent multis contestantur. Quod autem n. 10 his verbis obtendunt: *Vestri enim collegæ qui navigaverant, apud præfectos dixerunt se audiri venisse*: cum citra omnem dubitationem ad gesta illa pertineat, quæ producta leguntur in Carthaginensi collatione 3, n. 124, *in judicio habita prefectura, ubi se para adversa, hî est schismaticorum, audiri tantopere flagitavit*: quaro in eadem collatione n. 141, notantur confecta *Rarennae sub die tertia Kalendas februarias, Domino nostro Arcadio perpetuo Augusto et Probo quartum consule*, id est anno Christi 406, id profecto demonstrat scriptam Epistolam post hujusce anni exordium.

LXXXIX. — *Scripta circa idem tempus.*

Octogesima nona ad *Featum* data est post prædictas Honorii leges, uti intelligitur ex n. 2, 6 et 7; sed ante Carthaginensem collationem: quippe cuius nullam prorsus mentionem Augustinus facit, quamvis Ecclesiæ causam adversus Donatistas ibi fusc persequatur.

XC, XCI. — *Scriptæ an. 408, post 1 diem junii.*

Duarum proxime sequentium a'tatem repetere oportet illis ex verbis Augustini ad *Nectarium* rescribentis n. 8: *Contra recentissimas leges Kalendis juniis festo Paganorum sacrilega solemnitas agitata est*: quæ quidem verba Baronius et nonnulli eruditi ad leges anno 399 contra Paganos ab Honorio latas referunt. Sed ea spectare non dubitamus legem Curtio datam 17 Kalend. decembris in Cod. Theod. lib. 16, tit. 10, leg. 19, sive datam 8 Kalend. decemb. Romæ, et propositam Carthagine Nonis juniis, Basso et Philippo Coss. ex Append. Cod. Theod. pag. 35. Enimvero ipsissima sunt hujusce legis verba, quæ huc transferenda curavit Augustinus, conquerens *solemnitatem contra leges agitatam fuisse*. Præterquam quod legibus anno 399 promulgatis sacrificia idolis fieri prohibentur, non solemnia festa celebrari. Imo eodem isto anno 13 Kalend. septemb. legem tulit Honorius in hæc verba: *Ut profanos ritus jam salubri lege submovimus: ita festos conventus civium, et communem omnium lætitiæ non pati mur submoveri*. Ad hæc epistolæ hic ordine xciv et xcv, quarum alteram mense maio, alteram sub finem ejusdem anni, quo illud a Calamensibus flagitium admissum est, prodiisse nullus dubitaverit, non postquam anno 399 collocari. Neque enim Melania senior versata est in Africa anno 398: cum tamen ex epistola xciv, n. 2 certo colligatur illam ab Augustino visam fuisse proxime ante tempus negotii Calamensis.

Jamvero observare convenit, illius ad Curtium legis promulgationem factam fuisse prius in Numidia, postea

rius Carthagine, ubi die 5 Junii proposita lex in Codicis Theod. Appendice notatur: aut certe illud de quo agitur Calamensium facinus non nisi anno 409 contigisse. Quod postroam nobis videtur minus verisimile, cum animo reputamus Possidium, qui ab Imperatoris comitatu, quem illius negotii causa adierat, non ante mensis aprilem insequentis anni discessit, legationem aliam ad Imperatorem in Carthaginiensi concilio an. 410, die 14 Junii suscepisse. Quocirca hanc *Nocturni* epistolam, rescriptumque Augustini anno 408 collocare satius duximus. Id vero suum rescriptum mensibus ferme octo ante diem 27 martii anni insequentis a se redditum testatur Augustinus in epistola civ. n. 1, id est sub initium augusti.

XCH. — *Scripta circa an. 408.*

Epistola nonagesima secunda, qua Augustinus *Italicam* super obitu mariti consolatur, data est paulo ante xcix Italicæ eidem inscriptam. In ista enim xcix, n. 5, *parvulos* ipsius resalutat, indicatque hoc ipso eam non ita pridem viro suo viduatam.

XCIH. — *Scripta circ. an. 408.*

De collatione Carthaginiensi altum ubique silentium in epistola nonagesima tertia *ad Vincentium Rogatitiam*, tametsi adversus Donatistarum schisma ex professo et copiose disseratur. Cumque tam prolixum sermonem de latis in eos legibus instituat ibidem Augustinus, quo earumdem legum severitatem excuset; nullum tamen verbum facit sive de Honorii rescripto sub finem anni 409 dato, ut eam quam quisque vellet religionem libere profiteretur, sive de iis quæ a Stilichonis nece statim acciderunt circiter exeuntem annum 408, cum Pagani et Donatistæ in Africa non modo falsos rumores spargerent, leges videlicet in ipsos nequaquam Honorii voluntate, sed Stilichonis invidia latis fuisse, adeoque nihil jam obtinere roboris; sed etiam in Catholicos graviter insurgerent, nonnullis episcopis necem afferentes. Unde conjectare licet aliquanto ante annum 411, imo ante finem 408 scriptam fuisse hanc epistolam, eo tamen tempore quo Augustinus sedulo agebat ut hæretici legibus parerent. Quod ab ejus moribus alienum reputabat Vincentius: *Cum optime*, inquit ille in sua ad Augustinum epistola hic, n. 51, *novem te longe adhuc a fide christiana sepositum, et studiis olim deditum litterarum, quietæ et honestatis fuisse cultorem*. Tam singularem inter homines honestatem præ se tulit Augustinus, vel ea ætate, quam amaro stilo et gravi adeo luctu persequitur in Confessionum libris.

XCV. — *Scriptæ an. 408.*

Mensem diemque datæ a se epistola nonagesimæ quartæ indicat Paulinus n. 8, his verbis: *Pridie Idus madas venit ad nos Quintus diaconus, ut rescripta peteret, et Idibus ante sextam dimitti obtinuit*. Annum vero Augustinus ipse in epistola nonagesima quinta, n. 1, rescribens: *Proinde ad istam lætitiã, qua vobiscum est frater Possidius, eum ex ipso audieritis, quam triste eum causa computerit, hoc me verissime dicere cognoscetis*. Nempe triste illa causa quæ Possidium in Italiam navigare compulit, non alia est, quam Ecclesiæ suæ Calamensis calamitas perniciesque a Paganis anno 408, mense junio illata. Cui Possidio proliaci dubio procul traditum est istud rescriptum perferendum Paulino, aut certe non multo post ejus præfectionem transmissum fuit: quandoquidem tum illud scripsit Augustinus cum Carthagine hiemaret ex epistola cxxi, n. 14, id est hieme ineunte, vel exeunte: nam media hieme erat apud Hipponem ex epistola xcvi, n. 3. Nisi forte media hiems tempus navigationi jam maxime adversum significat.

Nonnihil negotii nobis hoc loco exhibuit opinio viri eruditi, qui hæc duas epistolas ad annum 399 revocat, putans Publicolæ obitum, de quo veluti adhuc recenti in epistola xciv agitur, non posse in tempus anno 409 proximum remitti. Quoniam, uti argumentatur, scriptor quidem vitæ Melaniæ junioris narrat eam Piniano junctam fuisse anno ætatis 14; tunc eandem post Publicolæ patris sui obitum sæculo valedi-

xisse anno ætatis 20. Palladius autem in *Hist. Lævæ* cap. 118, tradit Melaniam seniore, cum repleto suam Melaniam nupsisse et velle sæculo renuntiare audisset, Romam ex Palestina rediisse. Denique Melania senior creditur rediisse cum Rufino tempore Siricii papa. Quapropter, uti vir eruditus infert, anno 397 qui postremus Siricio fuit, jam nupserrat Melania junior, utique Publicolæ obitus, qui ætatis Melaniæ anno 20 et a nuptiis ejusdem 6 aut 7 contigit, in annum Christi circiter 409 referri potest. Attamen re mature considerato visum sunt longe certissimæ rationes illæ, quibus negotii Calamensis tempus supra ad epist. xc investigatur; de quo negotio Augustinum in epistola xciv verbis hic allatis intelligendum esse non dubitat vir eruditus. Id vero nobis apparuit minus exploratum, quod passim dicitur, Melaniam scilicet in Rufino comitate fuisse, quando ille Siricio Romano pontifice ad Italiam appulit; cum Melaniæ ex Palestina reditus ante an. 402, nostro quidem calculo, reponi vix possit. Adeoque de harum epistolarum epocha non ex illa opinione constituere visum est, sed e contra.

XCVI. — *Scripta an. 408, circa init. septemb.*

Audito provecum esse Olympium ad celsiorem dignitatem, Augustinus mox ad ipsum scripsit epistolam nonagesimam sextam, cum *utrum vera esset fama quæ in Africam de ipsius provectione pervenerat, nondum fuisset confirmatum*, ut ait n. 1. Porro munus magistri officiorum, quod hic notatur, adeptus est Olympius Stilichone anno 408, die 23 augusti intercepto. Quocirca isthæc epistola non procul a septembris initio data videtur.

XCVII. — *Scripta exeunte an. 408.*

Alteræ *ad Olympium* ordine nonagesima septima missa est post superiorem et media hieme ex n. 3. Hac epistola ipsum admonet de concitatis in Africana Ecclesia perturbationibus, quod extincto Stilichone pagani et hæretici jactarent, leges contra se præter voluntatem Imperatoris, vel eo nesciente missas fuisse, atque hinc imperitorum animos adversus Ecclesiam vehementer accenderent. Ideo postulat ut quamprimum succurrat, faciatque pro sua auctoritate, quo Ecclesiæ inimici leges illas ex Imperatoris voluntate constitutas intelligant. Ob eam causam in Carthaginiensi concilio anno 408, die 15 octobris legationem ad Imperatorem susceperunt Restitutus et Florentius episcopi, eo tempore quo Severus et Macarius occisi sunt, uti legitur in Cod. can. Afr. c. 108.

XCVIII. — *Scripta forte an. 408.*

Visum est hunc in locum referre epistolam nonagesimam octavam *ad Bonifacium* episcopum, non autem hoc tempus conscriptam; siquidem hic ipse est, qui in superioribus ad Olympium epistolam laudatur, Pauli non ita pridem defuncti successor, et Cataquensis episcopus.

XCIX. — *Scripta exeunte an. 408 aut ineunte 409.*

Epistola nonagesima nona, *ad Italicam* data, pertinet ad tempus cladis populo Romano illate prima urbis per Alaricum obsidione, de qua n. 1. Porro hanc primam obsidionem in finem anni 408 referre compellunt verba Zosimi, quæ habes in Not. hujus epist.

C. — *Scripta circ. idem tempus.*

In epistola centesima n. 2 agit Augustinus apud Donatum proconsulem, ut cito per ipsius edictum *novem hæretici Donatistæ, manere leges contra errorem suum latis, quas jam nihil vulere arbitrantur et jactant*. Unde intelligas scribere ipsum sub finem an. 408 mox ut nova contra hæreticos rescripta prodierant: inter quæ exstat lex ad ipsummet Donatum die 24 novembris directæ. Porro eum Donato sic pro exordio loquitur, quasi ille proconsulatum Africæ recens adierit.

CI. — *Scripta circa idem tempus.*

Epistola centesima prima *ad Memorium* perlata fuit Possidius episcopus Calamensis, ex n. 1, qui propter ecclesiæ suæ causam adversus Paganos, uti jam observavimus, in Italiam navigavit, uti exenit an. 408 aut potius ineunte 409, tum quia hoc anno die 27 martii Augustinum adhuc latebat utrumnam Possi-

dius quidquam in flagitiosos impetrasset ex epist. civ. n. 1, tum quia xcv epistola, quam proficiscente vel recens profecto Possidio ad Paulinum datam diximus, lieme dictata fuit.

CII. — *Scripta circa idem tempus.*

Epistola centesima secunda ad Deogratias, qui liber est inscriptus ab Augustino, *Sex quaestiones contra Paganos expositae*, nullum ætatis suæ characterem præfert. Hunc ei locum assignamus, quoniam inter libros post annum 406 et ante annum 411 editos recensetur in lib. 2 *Retract.* c. 31.

CIII, CIV. — *Scriptæ an. 409, sub mens. martium.*

Nectarii posteriorem epistolam, hic centesimam tertiam, die 27 martii recepit Augustinus, moxque eidem centesimam quartam reddidit, ex n. 1, ubi a Nectario inquit cur sibi tam sero dat rescripta: quippe qui epistolæ xci nonnisi post menses ferme octo responderet. Porro suspicari proum est, Nectariam post Stilichonis necem idcirco rescribendi curam abjecisse, quod Ecclesiam in magnas perturbationes incidisse perspiceret, crederetque leges, quæ ejus causa vivo Stilichone datæ fuissent, jamjam, ut rumor ferebat, prorsus abrogatas. Nunc vero ad petendam veniam flagitii civium suorum propterea convertisse animam, quod intellexisset novas pro Ecclesia leges ab Imperatore emanasse, non modo in fine anni 408, sed etiam initio anni 409. Nam extat lex in hæc verba: *Ne Donatistæ... Judæi atque Gentiles... arbitrentur legum ante adversum se datarum constituta tepuisse, noverint judices universi præceptis eorum fidei devotione parendum*, etc. Quæ quidem lex in Cod. Theod. lib. 16, tit. 5, l. 46, recte subnotatur data hoc anno 409, die 15 januarii. At in Sirmandi appendice pag. 45, data 18 Kal. febr. Honorio IX et Theodosio V c. s. id est an. 412. Male prorsus: quandoquidem Theodororum, cui lex præfecto prætorio inscribitur, Cæcilianus excepit, id munus adeptus non procul ab ineunte anno 409.

CV. — *Scripta ineunte an. 409.*

Sub hoc tempus epistolam centesimam quintam ad Donatistas scriptam intelligimus, tum ex his verbis n. 6: *Quid est melius, proferre veras Imperatorum jussiones pro unitate, an falsas indulgentias pro perversitate; quod vos fecistis, et mendacio vestro subito totam Africam implestis?* quæ aperte notant rumores dolose ab ipsis post Stilichonis mortem de superiorum legum abrogatione jactatos; tum ex istis que de Cæciliani causa loquens Augustinus ait n. 8: *Exigite hoc a nobis, probemus vobis; et si non probaverimus, facite de nobis quidquid potueritis;* quibus innuit super ea re nondum collationem cum Donatistis habitam; imo neque datum adhuc ab Imperatore de habenda collatione rescriptum.

CVI-CVIII. — *Scriptæ forte an. 409.*

Epistola centesima sexta scripta est ad Macrobiam episcopum, ordinatum nuper, juxta subsequentem ejusdem temporis *Mazini et Theodori* ad Augustinum epistolam. Suffectus erat Macrobius in Proculiani locum apud Hipponem, uti ex epistola centesima septima ad Macrobiam eundem data intelligitur. Etenim cum magno comitatu in eam urbem ingressus, ex n. 14 ibi deinceps episcopum egit, eidem cum Augustino plebi eisdemque duas in partes distractis familiis pastorali cura invigilans, ex n. 17 et 20. Estque dubio procul illo ipse qui in Carthaginiensi collatione 1, n. 201 nominatur *Episcopus Hipponensis*. Porro Proculianus nondum e vivis excesserat exeunte anno 403, quo tempore Augustinus ex decreto synodi Carthaginiensis eodem anno die 28 augusti celebratæ, ipsum semel et iterum ad collationem citandum curavit, juxta epistolam lxxxviii, n. 7: quinetiam ibi cum ejus mentionem faciunt Hipponenses clerici jam progrediente 406 anno scripta epistola, de ipsius obitu nullum verbum habent. Quocirca nonnemo forte existimaverit centesimam sextam, duasque proxime subjectas epistolas non ante an. 406 exaratas. Nobis vero id saltem constat, non anteriores esse legibus

anno 403 in Donatistas promulgatis, quæ leges monstrantur in hac cvi epist., n. 14, his verbis: *Persuasionem non solum postea vobiscum, id est præterquam ad vos redierant, sed prius et a vobis pertulerunt Maximianistæ. Et apertius n. 18: Fugitar unitas, ut nos aduersus vestrorum... improbitates quaeramus publicas leges, et aduersus ipas leges armentur circumcelliones, quas eo ipso furere contennant, quo in totâ eâ cum furerent excharunt.* Cui tam liquidæ auctoritati frustra opponas Prætextatum Assuritanum, quem circiter annum 409 obiisse jam supra ad epistolam LI observavimus, dici hic n. 5, nuper defunctum. Cum hi longe æquius sit, particulam nuper sumere in ampliori significato, quem scriptores interdum ad quindecim et ad plures annos extendere nemo nescit, id quod inter disputandum tum præsertim faciant, cum rem ignorari aut dissimulari ab adversario nolent. Venit etiam illud observandum n. 18: *Ante istam legem, qua gaudetis vobis redditam libertatem*, etc. Quod si forte ad Juliani rescriptum non pertinet, ostendit scriptam epistolam sub fine an. 409 post ipsius Honorii edictum, quo sancivit ut religionem quam quisque optaret, sectari sineretur, de quo vide annotationem in hunc locum. Cæterum si rerum status, qui in epistola representatur, non patitur illam ultra medium circiter annum 410 remitti. Unde expungendum censemus id quod legitur n. 19: *De isto Marcellino scribens, Ecclesie colorem dicit:* cum Marcellinus tribunus, qui hic laudatus videtur, nonnisi exeunte anno 410 missus fuerit in Africam, collationis Carthaginiensis procurandæ causa; de qua tamen collatione nullus hic sermo est. Deprehenditur facile erratum, non ex MSS. quidem exemplaribus, quæ præter Vaticanum nulla suppetunt, sed ipso ex contextu, in quem librarius incante retulit id quod in margine adnotarat lector imperitus visa epistola cxxxix ad Marcellinum, ubi Augustinus Donatum quemdam diaconum rebaptizatum Ecclesie colorem fuisse dicit.

CIX, CX. — *Scriptæ forte versus an. 409.*

Duæ subsequuntur non ita determinatæ ætatis epistolæ, scilicet centesima nona Severi ad Augustinum, et centesima decima Augustini ad eundem Severum; non abbatem, qui titulus ab Erasmo et Lovaniensibus ipsi tribuebatur, sed episcopum; cum ipse Augustinum, tunc certe episcopum, fratrem, Augustinus vero ipsum *consacerdotem* appellet. Neque Severus ille, quem secum tam stricte conjunctum profertur hic Augustinus, alius est a Milevitano antistite, de quo item ipse in epist. lxxxiv ad Novatum, n. 1, scribit: *Quantumlibet valeat germanitas tui sanguinis, non vincit amicitie vinculum, quo nobis invicem ego et frater Severus inhaeremus... Qui mecum tamen nunc vix et interdum per exiguas chartulas loquitur.* Porro Severus obiit an. 426 ut patet ex epist. ccxiii. Videturque predictam cix epistolam scripsisse perfectis Confessionum libris, aliisque piis Augustini opusculis, in quibus voluptatem fructumque plurimum se capere significat.

CXI. — *Scripta exeunte an. 409, forte mense novemb.*

In annum 409 apprime convenit, quæ in principio epistolæ centesimæ undecimæ ad Victorianum exprimitur, tristissima illa facies universi orbis tantis cladibus afflicti, ut pene pars nulla terrarum esset, ubi non talia, qualia Victorianum scripserat, committerentur atque plangerentur. Addit Augustinus, *De Hispanis quoque tot provinciis, quæ his malis diu videbantur intactæ, cæperunt jam talia nuntiari*, quod scilicet hoc eodem anno Vandali Hispanias occupassent juxta Casiodorum et Prosperum in Chron. Imo et Alani et Sævi juxta Chron. Idatii, qui eorum in Hispanias irruptionem ab aliis 28 septembris, ab aliis 13 octobris notari testatur. Quapropter isthæc epistola data fuerit forte mense novembri. Meminit quoque hic Augustinus necis monachis in Ægypti solitudine a barbaris illata. De hac eadem Sanctorum necis Cassiani extat Collatio sexta.

- CXII. — *Scripta exeunte an. 409 aut incunte 410.*

Epistola centesima duodecima ad Donatum jam ex-proconsulem scripta est, ac paulo postquam ille curis publicis expeditus fuisset, uti ex n. 1 intelligitur. Quoniam autem die vel mense proconsulatum Africæ posuerit Donatus, haud a nobis comperiri potuit, nisi quod accidisse ante 25 junii an. 410, ex lege ad Macrobinum Africæ proconsulem eo die data didicimus.

CXIII-CXVI. — *Scripta circa hoc tempus, sive non ante 409 nec post 423.*

Quatuor proxime subsequentes epistolæ, ad Cresconium, ad Florentinum, ad Fortunatum, ad Generosum, super eadem causa, conscriptæ, neque ante annum 409, neque post 423, collocandæ fuerunt. Quippe in iis Augustinus adducit legem de exhibendis vel transmittendis reis ab Honorio latam die 21 januarii an. 409, quæ in cod. Theod. l. 9, tit. 2, l. 6, sic habet: *Si quos præcepto judicum præmissio inscriptionis vinculo reos factos administriculum curiæ propriæ dirigere jussulo fuerit; municipalibus actis interrogentur, an velint juxta præceptum triumphalis patris nostri triginta diebus sibi concessis sub moderata et diligenti custodia propter ordinationem domus propriæ, parandosque sibi sumptus, in civitate residere. Quod si fieri voluerint, hoc genus beneficii cupientibus non negetur.* Ipsissima, ut perspicitur, verba in prædictis epistolis relata, ut minime dubium sit quin hanc ipsam legem jam tum vidisset Augustinus. Quippe cum lex super eadem re a Theodosio edita an. 380, verbis constet longe diversis in Cod. Theod. ibid. leg. 2. Innuit etiam Augustinus illius se legem obtinere, qui tunc temporis imperium administrabat, quando eam constanter appellat *Imperatoris legem*, id est Honorii, qui an. 423, die 15 augusti decessit.

CXVII, CXVIII. — *Scripta forte an. 410 aut incunte 411.*

Epistola centesima decima septima, *Dioscori*, et centesima decima octava, Augustini ad *Dioscorum*, quæ canescente jam Augustino scriptæ sunt, uti rescribens de se ipse n. 9, testari videtur, vix reponi possunt citius anno Christi 410, quo Augustinus annui ætatis 56 agebat. Neque vero serius incunte 411, quoniam n. 12, ubi *Dioscorum* de pernoscendis hæreticorum tunc temporis Ecclesiæ fidem impugnantium erroribus potius quam de sopitis olim veterum philosophorum dissidiis recoquendis admonet, recensens Donatistas, Maximianenses, Manichæos ex Africa, tum Arianos, Eunomianos, etc., ex Oriente, non facit ullam de Pelagianis mentionem; in quos tamen ante anni 411 finem celebrata fuit synodus apud Carthaginem. Itaque Alypius a Dioscoro *senex* dicitur ætatis nomine, non primatus; cum hanc dignitatem in Numidia nonnisi sub extremos Augustini annos sit consecutus.

CXIX, CXX. — *Scripta forte circa idem tempus.*

In villam se receperat Augustinus, cum ipsi data est epistola centesima decima nona, *Consentii*, ut ibi dicitur n. 1. Huc porro si quis spectare velit quod idem sanctus ad *Dioscorum*, n. 34, scribit, se ipsum post ægritudinem aliquantum ab Hippone removisse, nihil repugnabimus. Id solum observamus epistolam centesimam vigesimam ad *Consentium* rescriptam fuisse circiter hoc tempus. Quippe Augustinus, uti n. 13 significat, multa jam tum ad quæstionem de Trinitate pertinentia litteris mandaverat: porro opus de Trinitate, quod in Epist. clxxiv, a se juvene inchoatum, a senè editum dicit, elaborabat ab anno prope 400, licet non ante annum 416 absolverit.

CXXI. — *Scripta circa an. 410.*

Paulini epistolam hic ordine centesimam vigesimam primam, esse apparet et aliquanto posteriorem xcv sub finem anni 408 scripta; cum istius sibi jam date aliud exemplum hic n. 14 sibi transmitti petat: et aliquanto priorem cxlix scripta circiter annum 414, cum hanc inter et illam, aliquot ultro citroque Epistolæ, atque in iis Augustini responsio ad quæstiones hic a Paulino propositas, emanaverint, quæ tamen omnes intercederunt. Confer epistolam cxlix, n. 1.

CXXII. — *Scripta circa idem tempus.*

Epistola centesima vigesima secunda, qua suos *Hipponeses* ob ingruentium malorum metum in elemosynarum erogatione refrigerantes inflammat Augustinus, refertur a Baronio ad finem anni 409, eo quod temporis huic quo interitus Romani timebatur imperii, valde congruat. Verum non minus quadrat in finem anni 410, quo Alaricus capta Roma et direpta Italia transire in Siciliam moliebatur juxta Orosium in lib. 7, c. 43, inde ad subigendam Africam navigaturus juxta Jornandem in lib. de Geticis rebus.

CXXIII. — *Scripta forte sub finem an. 410.*

Centesima vigesima tertia *Hieronymi* tota est ænigmatica, qua in explicanda cum in diversa ferantur auctores, non facile dixeris quinam ejus mentem consequantur, an qui prima verba de condemnatis in Palæstina Pelagianis intelligunt, an potius qui totam epistolam sive de capta Urbe, sive de Origenistis interpretantur. Vide Not. in eamd. epistolam et quod observamus infra ad epist. cxcv.

#### EPISTOLÆ TERTIÆ CLASSIS.

*Quas Augustinus a tempore collationis habita cum Donatistis Carthagine, et Pelagianæ hæreseos in Africam invectæ, ad obitum usque suum scripsit, id est ab anno Christi 411 ad 430.*

CXXIV-CXXVI. — *Scripta circa incuntem an. 411.*

Centesima vigesima quarta ad *Albinam*, *Pintianam*, et *Melaniam*, hieme scripta est, haud multo post eorum adventum in Africam, quo nonnisi sub finem anni 410 trajecterunt, scilicet ex Sicilia, ut refert scriptor vitæ Melaniæ junioris. In ista enim insula moratos illos fuisse isto eodem anno, prodit Rufinus in epistola ad Ursacium. Vide Not. in hanc cxxiv epistolam. Paucis quoque apud Thagastem transactis diebus, ut credere pronum est, cum Hippone visendi Augustini causa sese contulissent Pinianus et Melania, contigit ea res, de qua in duabus proxime sequentibus epistolis tractatur: quas ideo ad initium anni 411 revocamus.

CXXVII. — *Scripta forte an. 411.*

Circiter annum 411 prodiit Epistola centesima vigesima septima ad *Armentarium* et *Paulinam*, uti probe ex illis inferitur verbis n. 1: *Nisi forte adhuc mundus amandus est, tanta rerum labe contritus, ut etiam speciem seductionis amiserit; et istis n. 4, Modo cum ipsa Roma, domicilium clarissimi imperii, barbarico vastaretur incursu.*

CXXVIII. — *Scripta an. 411 paulo ante 1 diem junii.*

Edicto Marcellini secundo, quo ille proposuit jam præsentibus apud Carthaginem utriusque partis episcopis, inquit Augustinus in *Brevic. collat. die 1, c. 3, qui locus et qui modus collationis futurus esset; admonens ut ei pars utraque rescriberet utrum placerent quæ Edicto comprehendit*, responsum est a Catholicis epistola hic centesima vigesima octava. Quod rescriptum a duobus tantummodo primatibus nomine exterorum episcoporum subsignatum reperitur, ab Aurelio videlicet Carthaginensi et a Silvano jam Numidiæ primatè: attamen in frequentissimo conventu episcoporum peno trecentorum confectum fuisse, prodit Augustinus in lib. de *Gestis cum Emerito*. Unde colligitur pertinere ad dies elapsos proxime ante Carthaginensem collationem, haberi ceptam 1 die Junii an. 411.

CXXIX. — *Scripta paulo post superiorem.*

Ejusdem temporis est epistola centesima vigesima nona, qua nimirum episcopi Catholici occurrendam putarunt rescripto, seu *Notariæ*, ut vocant, Donatistarum, qui pro suis partibus Marcellino respondebant, non sibi placere quod in Edicto suo proposuerat, ut ad collationis locum hi soli ex episcopis convenirent, quos ad ipsam causam peragendam ceteri delegissent; petentes ut omnes potius qui Carthaginem venerant, adesse permitteret, ex *Brevic. collat. die 1, c. 4.*

CXXX. — *Scripta versus an. 412.*

Epistola centesima trigesima ad *Probam* data est aliquanto tempore post ipsius in Africam adventum, et habito jam aliquoties ab ipsa colloquio cum Augustino, ut ex n. 1 perspicitur. Porro *Proba* cum filia *Juliana* et *Demetriade* nepte se recepit in Africam mox ut barbarorum n. anus, in quas capta Urbe inciderat, effugere licuit : de quo legenda est Hieronymi epist. viii ad *Demetriadem*. Quocirca potest Augustini prior ad ipsam epistola collocari anno 411, aut anno 412, certe non multo serius, tum quia n. 30, ubi ipsius nurus *Julianæ* viduæ meminit, viduas virginesque sub cura *Probæ* constitutas ad studium orationis exhortans, nullum verbum habet de *Demetriade*, quam procul dubio laudasset hoc loco, si illa jam virginitatem professâ fuisset; quod ipsa anno 413 præstitit : tum etiam quia hanc epistolam commemorat in fine libri de *Bono Viduitatis*, quem *Demetriade* virginitatis institutum recens amplexa conscripsit, juxta illud ibidem c. 19, *quæ modo caput*.

CXXXI. — *Scripta circa idem tempus.*

Centesima trigesima prima ad eandem *Probam* scripta remitti non potest in longum tempus. Jam tum enim, sive anno 413, grandævâ erat *Proba* et ad senectam protracta, ut patet ex lib. de *Bono Viduitatis*, cap. 19 et 25.

CXXXII. — *Scripta circa ineuntem an. 412.*

Centesima trigesima secunda ad *Volusianum* non nullo tempore prior est, epistolis cxxxv et cxxxvi, quæ sub ineuntem annum 412 conscriptæ fuerunt.

CXXXIII. — *Scripta circa idem tempus.*

Cum Donatistas post Collationem Carthaginensem contumaces plecti vellet Honorius Imperator. sancivissetque in eos legem die 30 Januarii an. 412, quæ exstat in codice Theod. lib. 17, tit. 5, l. 52, tum vero illi insurgere vehementius in Catholicos, et ferocius sævire cœperunt. Auditæ autem eorum quosdam iudicibus exhibitos, simulque de homicidio in Restitutum presbyterum patrato, deque Innocentii, alierius catholici presbyteri cæde, de oculo ipsius effosso digitoque præciso fuisse convictos, scripsit Augustinus epistolam centesimam trigesimam tertiam ad *Marcellinum Tribunum*, enixe rogans ne iis mortis pœna infligeretur. Quapropter visum est istam epistolam paulo post initium anni 412 collocare.

CXXXIV. — *Scripta cum superiore.*

Eodem tempore atque super eadem re data est centesima trigesima quarta ad *Apringium* iudicem, qui *Marcellini* frater fuit. ex n. 2. et tum proconsulatum gessit ex superiore epistola n. 3.

CXXXV-CXXXVIII. — *Scriptæ sub initium an. 412.*

Quatuor subsequentes epistolæ, scilicet centesima trigesima quinta *Volusiani*, centesima trigesima sexta *Marcellini* ad Augustinum, centesima trigesima septima Augustini ad *Volusianum*, et centesima trigesima octava ad *Marcellinum*, haud multo tempore præcesserunt epistolam cxxxix, in qua, n. 3, istas duas a se recens datas Augustinus memorat.

CXXXIX. — *Scripta an. 412.*

Epistola centesima trigesima nona ad *Marcellinum* paulo posterior est epistolis cxxxiii et cxxxiv, de quibus Augustinus hic n. 2 : *Si Proconsul*, inquit, *vel simul ambo in illos estis sententiam prolaturi, et forte ille persistit velle gladio vindicare, quanquam sit Christianus, et quantum advertere potuimus, non sit ad hæc cruciamentum proclivis; tamen si necesse fuerit, etiam Gestis jubete allegari Epistolam meam, quas de hac re singulis vobis mittendas putavi.*

CXL. — *Scripta post superiore.*

Ætatem centesimæ quadragesimæ epistolæ ad *Honoratum*, qui liber est de *Gratia novi Testamenti* inscriptus, habemus cum ex lib. 2 *R tract.* c. 56, ubi Augustinus *idem* facit quæstiones illas, quibus enocandis incumbit in hæc epistola; ad se ea tempore quo contra *Donatistas* vehementer exercerbatur, et contra *Pelagianos* exerceri jam cœperat, missus fuisse; tum etiam ex superiore epistola cxxxix, in qua S. Doctor,

n. 3 dicit : *Nunc in manibus habeo librum ad Honoratum nostrum de quæstionibus quibusdam quinque, quas mihi proposuit, et per litteras intimavit : cui non continuo respondere vides quam minime oporteat.*

CXXI. — *Scripta 14 Junii an. 412.*

Epistola centesima quadragesima prima Concilii *Zertensis* ad *Donatistas*, diem et Consulem adscriptum habet.

CXXII. — *Scripta circa idem tempus.*

Proxime adjungi curavimus epistolam *Saturnino* et *Eufraii* aliisque clericis ex Donatistarum schismate ad Ecclesiam conversis inscriptam : quoniam n. 3 quædam de convictis in Carthaginensi collatione Donatistarum episcopis dicuntur sub iisdem verbis, quæ in epistola cxxi, n. 4 et 6, legere est. Præterea circiter finem admonet Augustinus orandum pro illis, qui adhuc schismati inhaerent, quo in eis sanetur carnalis animi infirmitas ex diuturna consuetudine contracta : unde intelligas ipsum aliquanto post collationem Carthaginensem scribere.

CXXIII. — *Scripta circa finem an. 412.*

Prodiit epistola centesima quadragesima tertia ad *Marcellinum* circiter finem anni 412, quod probe colligitur ex n. 12, ubi quidpiam de virginitate S. Mariæ Deiparæ a se in epistola cxxxvii scriptum, neutiquam propterea quod res mira et singularis sit, fide indignum esse observat Augustinus. Adde quod hic n. 1 respondet *Marcellini* litteris acceptis per *Bonifacium* episcopum, qui *Bonifacius* apud *Marcellinum* egit eo tempore, quo data fuit epistola cxxxix, ut ibi n. 2 indicatur : postque inde revertens prædictas litteras secum attulisse creditur.

CXXIV. — *Scripta circa hoc tempus.*

Centesimam quadragesimam quartam ad *Cirtenses* a Donatistarum fitione ad catholicam unitatem conversos datam circiter idem tempus arbitrari : tum quia vi veritatis evicta dicitur eorum contumacia, qua eidem veritati manifestissimæ et quodammodo publicæ, id est re jam ante per Carthaginensem collationem ad liquidum ducta, resistebant : tum quia hic sedulo monit S. Doctor, ut suam illi conversionem divino operi tribuant, non humano : quasi adversus alium detectum nuper in Africa Pelagianum errorem communiti eosdem oporteat. Confer hujusce epistolæ initium cum fine epistolæ cxxi.

CXXV. — *Scripta circa an. 412 aut 413.*

In epistola centesima quadragesima quinta ad *Anastasio* demonstrat Augustinus haudquaquam per legem, sed per gratiam, neque omnino servili timore, sed tantummodo libera charitate impleri justitiam : idque argumenti tractare se dicit n. 8, *propter quosdam qui nimium arroganti humanæ voluntati, quam lege data putant ad eam implendum sibi posse sufficere* : ubi parit adhuc hæreticorum i:torum nomini, quos nonnisi post compertam eorum pertinaciam exagitare decreverat. Est igitur collocanda epistola circiter annum 413.

CXXVI. — *Scripta circa an. 413.*

Ad eundem annum 413 revocatur epistola centesima quadragesima sexta, quam *Pelagio* scripsit Augustinus, cum jam hæresim illius non quidem ex scriptis a *Pelagio* editis, sed sparsò rumore ac sermone intellexisset, uti testatur in lib. de *Gestis Pelagii*, c. 26. *Jam enim audieram, inquit, contra gratiam, qua justificamur, quando hinc aliqua commemoratio fieret, aperta eum contentione conari.*

CXXVII, CXXVIII. — *Scriptæ videntur an. 413.*

Librum de videndo Deo ad *Paulinam*, et Communitorium ad *Fortunatianum* Siccensem super eodem argumento conscriptum, quæ hic sunt epistolæ centesima quadragesima septima et centesima quadragesima octava, recenset Augustinus in *Retractionibus* proximo loco post eos libros, quos anno 412 aut 413 elaboravit. Eumvero *Fortunatianus* qui Siccensem ecclesiam anno 411 ex Carthaginensi collatione regelat, habuit *Urbanum* successorem circiter annum 413, quancquidem hic ipse Episcopus Romanus iter susce-

perat, indeque jam redierat anno 413, ex fragmento 1 toni 10.

**CXLIX. — Scripta sub an. 414.**

Vix ante annum 414 collocari possit epistola centesima quadragesima nona ad Paulinum: tum quia hanc inter et cxxi epistolam anno 410 rescriptam a Paulino, cujus questionibus iterato solutionem adhibet Augustinus, misse sunt ultra citroque epistolae aliquot quae exciderunt ex n. 2, tum etiam quia hic n. 32 fit mentio Urbani Siccensis episcopi, qui si idem est ac Urbanus presbyter in epistola cxxiii, n. 1, commemoratus, nondum episcopalem dignitatem anno 412 in finem inclinante consecutus fuerat. Vix etiam possit serius reponi. Quippe Peregrinus diaconus, qui Urbano ad sarcinam episcopatus submeridam pergente cum eo simul profectus fuerat, nondum remanserat in Hippone, cum hanc epistolam diceret Augustinus, uti in fine testatur.

**CL. — Scripta circa exeuntem an. 415.**

Centesima quinquagesima ad Probam et Juliantem scripta est occasione consecrationis filiarum Demetriadis, quae audita Augustini exhortatione ad irandi contemptum incensa fuerat, et virginitatem professam. Pamphili vero Demetriam jam tum audivisset ipsum Carthagine, cum eo collationis cum Donatistis habendae causa se contulit Augustinus, non videtur tamen velum suscepisse ante annum 415. Quippe cum Hieronymus epistolam vii ad Demetriadem super eadem consecratione (quam quidem ubique velocissimo fama celeberrima praedicavit, ut hic Augustinus n. 1 dicit) nominis hoc anno, aut, quod longe verisimilius est, insequente scripserit. Qui sit ut hanc Augustini epistolam ad finem anni 415 aut ad subsequentes exordium pertinere iudicemus.

**CLI. — Scripta exeunte an. 415, aut incipiente 416.**

De S. Marcellini eadem sermonem in epistola centesima quinquagesima prima ad Caecilium haberi ostenditur in notis ad eandem epistolam: unde facile intelligas datam fuisse circiter exeuntem annum 415.

**CLII-CLV. — Scriptae circa an. 414.**

Quatuor subsequenti tempore epistolam hanc ratione constituitur. Macellianus in centesima quinquagesima secunda, n. 3, dicit se nondum recepisse quae ipsi Augustinus de suis scriptis promiserat, rogatque ut ea demum transmittat. Tum in epistola centesima quinquagesima quarta Augustinus renuntiat se recepisse ab ipso libros perlegisse. Nos autem libros nemo qui Augustini rescriptum, id est epistolam hic centesimam quinquagesimam quintam n. 2 inspexerit, non intelligat esse illos ipsos tres priores operis de Civitate Dei, qui anno 413 prodierunt, et quibus quartum et quintum librum addidit Augustinus an. 415 juxta epistolam cxxix, n. 1.

**CLVI, CLVII. — Scriptae an. 414.**

Epistolas centesimam quinquagesimam sextam Hilarii Syracusani, et centesimam quinquagesimam septimam Augustini ad eundem Hilarium scriptas anno 414 colliges ex nota nostra in epist. 157. Saltem haudquaquam putabis Baronio ad annum 414 eas revocanti assentiendum: quando Augustinus hic n. 22 multa jam de questionibus contra Pelagianos ab Hilario propositis, testatur se dixisse in aliis suis opusculis et ecclesiasticis sermonibus.

**CLVIII-CLXIV. — Scriptae sub an. 414.**

Quod ad Evodii litteras Augustinique ad ipsum rescripta atinet, ea praepostere admodum fuerunt in hactenus editis ordinata. Constat enim centesimam quinquagesimam octavam Evodii, quae olim ordine cclviii fuit, occasionem dedisse centesimae quinquagesimae nonae, quae fuit c ad Evodium; tum hanc scriptam fuisse paucis temporibus ante centesimam sexagesimam secundam, qua Augustinus Evodiani centesimae sexagesimae et centesimae sexagesimae primae respondens n. 3, testatur se nuperrime epistolam illam clix rescripisse. Mox vero subsequuta est epistola centesima sexagesima tertia ab Evodio ante scri-

pta quam cxxii recepisset. Quippe supersuperiorum epistolam sicuti quaestiones iterato proponit Evodius adjuvans alias duas. Unde Augustinus his duabus disceptis in epistola centesima sexagesima quarta, n. 22, monet se ad quaestiones illas antea misissas, excepta quae de Dei visione per corpus proponebatur, responsum dedisse. Jam vero cum in epistolis cxxi et cxxii quaestio versetur de sententia quadam epistolae cxxvii, ad Volusianum an. 412 scriptae, confiteatur has omnes epistolas, de quibus dicimus, prodidisse sub hoc tempore; videnturque dictae paulo ante cxxx ad eundem Evodium, quae est exeuntes anni 415.

**CLXV. — Scripta non multo post an. 410.**

Centesima sexagesima quarta Hieronymi est, ad Marcellinum Tribunum in Africa agentem transmissa, et h. 1. Egit vero Marcellinus in ea regione tres circiter annos a 410 ad 413, quo anno mense septembri haereticorum dolis occisus in Martyrum numerum migravit. Vide Not. in hanc epist.

**CLXVI. — Scripta an. 415 verno tempore.**

Centesima sexagesima sexta ad Hieronymum occasione Orosii presbyteri in Palaestinam anno 415, sub verbum tempus navigantis dictata est ex n. 2.

**CLXVII. — Scripta simul cum superiore.**

Alteram quoque hic centesimam sexagesimam septimam simul ipsi perferendam accepit Orosius. Eodem enim tempore cum superiore scripturae fuisse indicat non modo Augustinus hanc epistolam cxxvii, n. 1, et cxxx, cap. 4, n. 13, et lib. 2 Retract. c. 45, sed etiam Hieronymus rescripto suo, quae est epistola hic cxxxii, n. 1.

**CLXVIII. — Scripta forte an. 415.**

Timasii et Jacobi est centesima sexagesima octava epistola, qua gratiarum actionem Augustino exhibent pro libro de Natura et Gratia; quem librum anno 415 editum esse nulli dubitamus.

**CLXIX. — Scripta exeunte an. 415.**

Ad Evodium centesimam sexagesimam nonam epistolam dedit Augustinus post perfectam librum de Natura et Gratia, eodemque anno quo librum quartum et quintum de Civitate Dei, duasque ad Hieronymum epistolas cxxvi et cxxvii dixerat, uti probetur ipse hic n. 1 et 13.

**CLXX, CLXXI. — Scriptae forte an. 415.**

Centesima septuagesima ad Maximam et centesima septuagesima prima ad Peregrinum eodem tempore datae fuerunt; non ante annum 415: siquidem Peregrinus episcopus, quo tam familiariter utuntur hic Augustinus et Alypius, videtur fuisse ibidem cum illo Peregrino, qui diaconatus munere fungebatur adhuc anno 412, ex epistola cxxxix, et cxxxix, imo post annum 413, ex epistola cxxix, n. 34.

**CLXXII. — Scripta incipiente an. 416.**

Hieronymi epistola hic centesima septuagesima secunda reddita putatur Augustino per Orosium redeuntem ex Palaestina in Africam anno 416, sub verbum tempus.

**CLXXIII. — Scripta circa hoc tempus.**

Centesima septuagesima tertia ad Donatum presbyterum aliquanto tempore posterior est Carthaginiensi collatione, de cujus Actis ibi sermonem habet Augustinus n. 7; posterior etiam legibus ab Honorio postmodum datis in Donatistas; haudquaquam enim Donatus ille per vim comprehensus ad Ecclesiam sic adduceretur, quomodo hic n. 1 refertur, si legum imperialium auctoritas non intercessisset. Quo autem anno id contigerit, an statim post leges audita Marcellini eadem rescriptas in schismaticos, an posteaquam Dulcitius Tribunus legum imperialium exsecutor in Africam venit, incertum est.

**CLXXIV. — Scripta circa hoc tempus.**

Centesima septuagesima quarta ad Aurelium non citius anno 416 reponi potest, cum in libro 15 de Trinitate, quod opus numeris omnibus suis absolutum hic Aurelio transmissum, mentio fiat libri 12 de Civitate Dei, qui non ante annum 416 perfectus fuit.



CLXXV. — *Scripta an. 416.*

Concilii Carthaginensis ad Innocentium epistola, hic ordine centesima septuagesima quinta, refertur in annum 416, primum quia Orosius Presbyter, qui Africanis patribus synodum de more agentibus scribende hujusce epistolæ occasionem, Herotis videlicet et Lazari in Pelagium litteras protulit, rediit ex Palestina hoc ipso anno verna tempestate. Tum quia rescriptum Innocentii ad eandem synodum consignatur die vi Kal. Febr. post Consulatum Theodos. vii, et Junii Quarti V. C. id est an 417.

CLXXVI. — *Scripta paulo post superiorem.*

Eodem die responsum dedit Innocentius Milevitanis Patribus qui synodicam ipsi super eadem re, scilicet epistolam hic centesimam septuagesimam sextam transmissam, Carthaginensium exemplo provocati, uti aiant n. 5. Pertinet itaque ad eundem annum 416.

CLXXVII. — *Scripta circa idem tempus.*

Isdem argumentis deprehenditur tempus epistolæ centesimæ septuagesimæ septimæ, post superiores synodicas dictatæ ex n. 4.

CLXXVIII. — *Scripta eodem tempore.*

Ætatem suam epistola centesima septuagesima de ava ad Hilarium episcopum consignatam præfert his verbis n. 2. *Jam enim, ait Augustinus, cum ista scriberem, cognoveramus in ecclesia Carthaginensi adversus eos episcopalis Concilii conditum fuisse decretum, per epistolam sancto et venerabili Papæ Innocentio dirigendam, et nos de concilio Numidicæ ad eandem apostolicam Sedem jam similiter scripseramus.*

CLXXIX. — *Scripta circa idem tempus.*

Diospolitanae synodi exente anno 415 celebratæ Gesta nondum receperat Augustinus, cum epistolam centesimam septuagesimam nonam Joanni Jerosolymitano perferendam dedit ex n. 7. Sed jam viderat conscriptam a Pelagio atque ad Africanos istorum Gestorum loco transmissam apologiam quamdam, qua se illo ad Herotis et Lazari objecta respondisse factabat; scripseratque jam Augustinus alteram ad Joannem epistolam super eadem causa, post Orosii reditum, uti opinamur. Quippe n. 4 rescripta sibi a Joanne credit non reddita, quod ipsi perlator defuerit.

CLXXX. — *Scripta circa finem an. 416.*

Centesima octogesima ad Oceanum data est aliquanto post Orosii reditum in Africam ex n. 5.

CLXXXI CLXXXIII. — *Scriptæ mit. an. 417.*

Tres subsequentes epistolæ, ab Innocentio in Africam transmissæ, diem et consulem consignatum habent. Quæ notæ incidunt in mensem januarium anni 417.

CLXXXIV. — *Scripta sub id. m. tempus.*

Centesimam octogesimam quartam Innocentii ad Aurelium et Augustinum sub idem tempus scriptam credimus; quandoquidem Innocentius anno 417 obiit mense martio vel julio.

CLXXXV. — *Scripta circa an. 417.*

In epistola centesima octogesima quinta ad Bonifacium collationis Carthaginensis meminit Augustinus n. 6. Sed ejus ætatem expressius indicat in Retractationibus, ubi recensito libro de *Gestis Pelagii*, qui versus ineuntem annum 417 editus est, testatur eam se tempore eodem conscripsisse; proximum ei locum ante librum Dardano sub ætatem anni 417 scriptum assignans.

CLXXXVI. — *Scripta circa medium an. 417.*

Tempus centesimæ octogesimæ sextæ epistolæ ad Paulinum datæ monstrat complura. Primum Gesta Diospolitanae synodi jam pervenerant in Augustini manus ex n. 1, 31, ac sequentibus. Deinde rescripta Innocentii contra Pelagianos initio anni 417 data legerat. Exinde enim n. 28 Dominicam sententiam, *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis*, etc., incipit Pelagianis obtendere: id tamen prudenter observandum curans, testimonium illud ab apostolica sede eo sine adhibitum fuisse, *ut ne parvuli non baptizati*

*vitam posse habere credantur.* Ad hæc audiverat Innocentii obitum ex n. 2 qui anno 417, die 28 Julii, contigit calculo Baronii, cui Acta veterum pontificum apud Bollandum, Anastasius bibliothecarius, et recens Martyrologium Romanum suffragantur. Seu potius contigit 12 die martii, ut præsertim Martyrologia Bedæ, Usuardi, Adonis et Noikeri; sed ante hos omnes vetus Romanum, quo usus est Ado. Martyrologiis autem fidem conciliant Zosini ad Galliarum ecclesias litteræ, quæ apud Sirmundum datæ notantur 22 martii an. 417, tum etiam Paschasini Lilybæatani episcopi ad Leonem Romanum pontificem epistola anno 443 scripta, ubi is narrat Occidentales anno 417, Zosimo tunc pontifice, errasse in festo Paschatis, quod cum in 22 aprilis incideret, celebratum ab illis fuit 25 martii. Denique Prosper in Chronico tradit Zosimum Ecclesiam rexisse annum unum menses novem dies octo, aut, juxta nonnullas editiones, novem. Atqui Zosimus obiit 26 decembr. an 418. Suscepit itaque regimen Ecclesiæ die 17 aut 18 martii an. 417. Porro quod etiam hujusce ad Paulinum epistolæ ætatem indicat, Innocentii successor Zosimus nondum tentaverat quidquam sive in favorem, sive in condemnationem Pelagianorum; quandoquidem nullum de ipso verbum habet isthæc epistola.

CLXXXVII. — *Scripta sub medium an. 417.*

Liber ad Dardanum inter Augustini epistolas in hæcenus editis recensitus, pertinet ad medium circiter annum 417. Quippe ætate labente conscriptum a se prodit Augustinus n. 1, tribuitque eidem libro in Retractationibus medium locum inter librum de *Gestis Pelagii* exeunte anno 416 aut ineunte 417 elaboratum, et libros de *Gratia et Peccato originali* scriptos versus mensem maium anni 418. CLXXXVIII. — *Scripta exeunte an. 417 aut ineunte 418.*

Ad Julianam epistola centesima octogesima octava mittitur nomine Alypii et Augustini, qui certiores fieri cupiunt, an a Pelagio profectus sit anonymus ad Demetriadem liber, quæ est hic in appendice epistola xvii. Porro in opere de *Gratia Christi* librum eundem Pelagio adscribit Augustinus tanquam auctori plane comperto et comprobato. Prodiit ergo isthæc epistola ante dictum opus de *Gratia* an. 418 elaboratum: non tamen multo ante tempore; quando hic n. 14 loquitur Augustinus de altera Pelagii epistola, quæ sub initium an. 417 Innocentio scripta, ejusque successoris Zosimo nonnisi versus mensem septembrem reddita est.

CLXXXIX. — *Scripta circa an. 418.*

Quæ initio centesimæ octogesimæ nonæ ad Bonifacium dicit Augustinus, rescripta ad eum a se jam dictata, eaque perlatori in manus tradita fuisse, cum ab eodem perlatore inductus fuit, ut hanc insuper epistolam adderet, *scribens aliquid quod ipsum edificet ad sempiternam salutem*, ea Lovanienses post Erasmus intelligunt de clxxxv ad eundem Bonifacium epistola. Quibus etsi non assentiamus, quod illud prius scriptiois genus non epistola, sed liber ab Augustino censeatur in Retractationibus; præterquam quod in eo versatur argumento, ut ad Bonifacii ædificationem nihil insuper desiderari potuisset: commode tamen ad hoc tempus refertur isthæc epistola, de qua agimus clxxxix quo tempore Bonifacii virtutes fama rescierat Augustinus ex n. 8, sed nondum forte usu ipsius aut consuetudine satis familiari.

CXC. — *Scripta paulo post medium an. 418.*

Ætatem epistolæ centesimæ nonagesimæ ad Optatum habes partim ex n. 22 et 23 ubi de damnatis a Zosimo Pelagianis dicitur, deque Tractoria quæ in eos per universum orbem ante medium an. 418 ab ipso emissa fuit: partim ex n. 1, in quo innuit Augustinus se cum apud Cæsaream ageret, scribenda huic epistolæ adjectis animam, impulsu Renati et Muresis. Porro Cæsaream petiit post Carthaginense concilium die 1 maii an. 418 celebratum, iter Carthagine recta in Mauritaniam suscipiens, ex epistola

(Deuz.)

SANCT. AUGUST. II.

495, n. 1; agebatque adhuc Cæsareæ die 20 septembris ejusdem anni, ex *Actis cum Emerito*.

CXCI-CXCII. — *Scriptæ sub finem an. 418.*

Tres subsequentes epistolas centesimam nonagesimam primam ad Sixtum, centesimam nonagesimam secundam ad Cælestinum, et centesimam nonagesimam tertiam ad Mercatorem una eademque occasione Albini Romanæ Ecclesiæ acolythi ex Africa profecturi rescripsit Augustinus, postquam remcasset Hippenem, uti ipse initio cujusque harum epistolarum profitetur, id est post suum reditum ex Mauritania Cæsariensi, juxta epistolam exciii, n. 1, adeoque post diem 20 septembris, qui die apud Cæsaream confecta notantur *Acta cum Emerito*.

CXCIV. — *Scripta paulo post superiores.*

Centesima nonagesima quarta ad Sixtum paulo post Albini acolythi profectionem: per Firmum presbyterum missa est ex n. 1.

CXCV. — *Scripta forte an. 418.*

In epistola centesima nonagesima quinta Augustino gratulari videtur Hieronymus de Pelagianis toto jam orbe damnatis; cumque laudat quod *contra flantes ventos ardore fidei persistit*, indicat fortean S. Doctoris constantiam in expugnanda Pelagianorum hæresi, quando eorum arte delusi Romani patriocinarii iis videbantur. Porro in Mss. duobus monast. Vindocinensis observamus huic epistolæ alteram perbreve a Hieronymo scriptam, quæ supra ordine est cxxi, proxime subjungi, interfectis his tribus verbis: *Jam post subscriptionem. Multi utroque claudicant*, etc.

CXCVI. — *Scripta exeunte an. 418.*

Epistola centesima nonagesima sexta ad Asellicum scripta est eo tempore, quo Donatianus Byzacenæ provinciæ primatem antiquitatis jure agebat, ex n. 1, quæ illi dignitas in Concilio Carthaginensi anni 418 tribuitur. Præterea Pelagianos ab Innocentio et Zosimo jam damnatos significat Augustinus n. 7 hisce verbis: *Qui recenti judicio Dei, per diligentes et fideles servos ejus, etiam catholica communione privati sunt*.

CXCVII et CXCVIII. — *Scriptæ exeunte an. 418, aut ineunte 419.*

CXCIX. — *Scripta sub an. 419.*

Ex tribus proxime sequentibus epistolis, centesima nonagesima nona ad Hesychium sub annum Christi 419 data intelligitur ex n. 20. Quapropter centesima nonagesima septima et centesima nonagesima octava, quæ paulo ante scriptæ fuerant, revocandæ videntur ad annum exeuntem 418, aut ad ineuntem 419. Adjuvat conjecturam quod Hesychius in epistola excviii n. 5, dicat signa per id tempus in cælo visa fuisse: ea dubio procul indicans quæ anno 418 contigisse memorant historici; quibus ille signis permotus, occasionem sumpsit consulendi Augustinum de ultimo die mundi.

CC. — *Scripta exeunte an. 418, aut ineunte 419.*

Epistola ducentesima ad Valerium comitem missa est cum libro primo de Nuptiis eidem nuncupato, quem librum suo loco demonstrabimus conscriptam fuisse exeunte anno 418, aut ineunte 419. Enimvero ipse Augustinus in lib. 1 ad Bonifacium, c. 5, dicit se id operis post damnationem Pelagii Cælestique edidisse. Tum addens continenter: *Quod ideo dicendum putavi, quoniam iste dicit ab inimicis suis in odium veritatis dicta mea fuisse suscepta: ne ideo quisquam existimet propter hunc librum meum inimico gratiæ Christi novos hæreticos fuisse damnatos: argumentum præbet quo eundem librum non multo post eorum hæreticorum damnationem prodiisse concludamus.*

CCI. — *Scripta an. 419, mense junio.*

Ducentesima prima, quæ ab Imperatoribus Honorio et Theodosio ad Aurelium, et seorsim ad Augustinum eodem tenore data est, diei et Consulium notam affixam gerit.

CCII. — *Scripta videtur versus finem an. 419.*

Quæ ducentesima secunda hic est, earum quas

Hieronymus scripsit, epistolarum omnium novissimam putat Baronius, remittitque ad annum 420, in quem Hieronymi obitus juxta Prosperi Chronicum incidit. Certo quidem Eustochii virginis dormitio, cujus dolore se vehementer occupatum testatur hic Hieronymus, non multo ante prædictum annum 420 reponi potest; quandoquidem Palladius Lausiacam historiam an. 419 aut 420 scribens, in vivis eam agere credit in cap. 125. Quod vero ad epistolæ perlatorem Innocentium presbyterum attinet, is anno 419, ad perquirendos Nicænos canones missus a Patribus Africanis ad Cyrillum, inde rediit in Africam anno eodem ante 26 novembris, ut ex Cod. can. Eccl. Afric. titulo, c. 137, liquet: eaque dubio procul occasione viso Hieronymo, epistolam de qua agitur, afferendam accepit, hoc ipso anno; non subsequenti. Quippe epistolæ initio, cum Hieronymus excusat quod Innocentius anno præterito quasi nequaquam in Africam reversurus, ipsius ad Augustinum scripta non sumpsit, indicat unam et alteram Innocentii peregrinationem in Oriente: quarum prima, siquidem Innocentius de suo in Africam reditu incertus erat, non eadem est cum illa quam an. 419 Africanæ synodi auctoritate suscepit. Neque recte Baronius iis ex verbis Hieronymi colligit epistolam anno sequenti a legatione Innocentii datam fuisse.

CCIII. — *Scripta forte circa an. 420.*

Epistola ducentesima tertia ad Largum eo tempore scripta est, quo ille res prosperas ante expertus, versabatur in adversis, potestque ad annum circiter 420 revocari; siquidem Largus iste, qui *dominus insignis et præstantissimus* salutatur, quique *Eximietatis* titulo donatur, haud immerito creditur idem cum eo, qui proconsulatum in Africa gerebat annis 415, 418 et 419.

CCIV. — *Scripta circa hoc tempus.*

Ducentesimam quartam ad Dulcitium tribunum et jussionum imperialium in Donatistas executores, constat ex n. 4 et 9 datam fuisse paulo ante libros contra Gaudentium: quod opus adversus Donatistas postremum emisit Augustinus circiter annum 420.

CCV. — *Scripta forte versus an. 420.*

Dubitare vix licet, quin ducentesima quinta epistola Consentio eidem, cui contra Menducium liber, atque eodem ferme tempore scripta fuerit. Is enim cui liber ille circiter annum (uti alias probabitur), 420 compositus nuncupatur, vivebat inter Priscillianistas, qui per id tempus Hispaniam infestabant, multaque legenda miserat Augustino, ut in ejusdem libri exordio dicitur, agens de mendacii usu ad Morum relegendam hæresim, quam perjuriis etiam adhibitis occultare ipsi solerent. In hac autem epistola testatur Augustinus missam sibi fuisse epistolam a Consentio, et insuper in alia chartula quæstiones illas, ad quas modo respondet. Ubi epistolæ nomine significare videtur scripta prolixiora, quibus postea in lib. contra Menducium respondiit, tarditatem re-criptorum suorum ibidem excusans. Deinde in hominem apud Hispaniam constitutum, atque inde in Africam confugere cogitantem convenit egregie, quod hic cap. 1, n. 1, testatur Augustinus, optare quidem se videre Consentium, sed quietioribus et tranquillioribus rebus humanis, ut id honestæ charitatis sit potius, quam molestæ necessitatis. Porro in c. 4, n. 18, meminit scripti a se libri de Fide et Operibus, qui liber est anni 415.

CCVI. — *Scripta circa hoc tempus.*

Ducentesima sexta est ad Valerium, illum ipsum comitem, cui primus de Nuptiis liber circiter initium anni 419 transmissus fuit. Ad idem fere tempus pertinere videtur isthæc epistola, qua sic ipsi scribit Augustinus, quasi jam ante in ipsius amicitiam et familiaritatem receptus.

CCVII. — *Scripta an. 421, aut paulo post.*

Ducentesima septima ad Claudium, cum qua non contra Julianum libris transmissa est. Porro hi libri editi sunt sub annum 421, non citius, cum Augusti-

nus in libro 1, c. 7, loquatur de Hieronymo quasi jam defuncto, hic autem an. 420, die 30 septemb., obierit.

CCVII. — *Scripta forte versus an. 423.*

Si epistola ducentesima octava, quæ *Felicia* data est, cum ceteris ad Cælestinum comparatur, venit in mentem exorta scandala, quibus virgo illa ex Donatistarum schismate ad Ecclesiæ unitatem conversa perturbabatur, posse in Antonium episcopum referri; qui nimirum Antonius præfectus Fussalensi plebi, quæ ex Donatistis redierat ad Catholicam communionem, huic Ecclesiæ pravis suis moribus perverse adeo consulebat, ut ejus regimine sententia episcoporum privatus fuerit. Quæ, nos conjectura si non fallit, pertinet epistola ad annum circiter 423.

CCIX. — *Scripta forte inuenite an. 425.*

Ducentesima nona ad Cælestinum, initio pontificatus ipsius data intelligitur ex n. 1, ubi pontifici gratulatur Augustinus de ipsius electione citra ullum plebis Romanæ discidium peracta. Porro Cælestinus proxime successit Bonifacio; cujus obitum Baronius anno assignat 423, octavo cal. novembris, diem scilicet ex Anastasii fide, annum autem non alia auctoritate statuens, nisi quod Prosper et Marcellinus in Chronicis, successoris ipsius ingressum eodem hoc anno referant: cum evenire tamen potuerit, ut Bonifacio sub anni 422 finem defuncto Cælestinus non nisi anno 423 fuerit subrogatus. Et vero in hædem Chronicis ante Honorii imperatoris obitum, qui in mensem augustum anni 423 incidit, Cælestini pontificatus exordium consignatur. Ad hæc Bonifacii pontificatum trium annorum et mensium aliquot spatio delinunt magno consensu præci recentioresque, Latini et Græci scriptores; si exceperis Nicephorum, cujus non tanta est fides; et nonnullas Prosper editiones, in quibus Bonifacio pontifici tribuuntur anni quatuor: quæ facile cum aliis conciliantur, si annum quartum non plenum intelligamus. Exstat in Corbeiensi codice ante centum et mille annos exarato series Romanorum pontificum in Vigilio desinens, quæ Cælestino quidem annos 9, mens. 10 et dies 6 adscribit: Bonifacio autem annos tantum 3, mens. 8 et dies 6. Porro Bonifacius ad pontificatum assumptus fuit die 29 decemb. an. 418. Itaque ad anni 422 finem revocari potest ejus obitus, necnon Cælestini successoris ipsius electio; quæ forte ad insequentem annum idcirco relata est in Chronicis, quod paucis ante ipsius initium diebus facta fuerit.

CCX. — *Scripta forte circa hoc tempus.*

Non tenuis suspicio est, epistolam ducentesimam decimam ad *Felicitatem* et *Husticum* scriptam esse occasione tumultus in sanctimonialium sodalitate exorti; cujus compescendi gratia subsequentem epistolam ad sanctimoniales misit Augustinus.

CCXI. — *Scripta circa hoc tempus.*

Ducentesima undecima *Sanctimonialibus* data, posterior est Carthaginensi collatione legibusque deinceps in schismaticis promulgatis. Quandoquidem Ecclesia tum maxime de Donatistis in unitate gaudebat, ex n. 4. Nec sane multo ante an. 424. Quippe non recens obierat Augustini germana soror ejusdem monasterii præposita, ex n. 4, quæ tamen, narrante Possidio cap. 26, *Vidua Deo serviens multo tempore usque in diem obitus sui præposita ancillarum Dei vixit.*

CCXII. — *Scripta circa an. 423.*

Sub finem epistola ducentesimæ duodecimæ de Stephani martyris reliquiis, quæ an. 416 per Orosium Jerosolymis redeuntem, juxta Marcellini Chronicum, primo in Occidentem advectæ fuerunt, sic ad *Quintilianum* loquitur Augustinus: *quas, ait, non ignorat sanctitas vestra, sicut et nos fecimus, quam convenienter honorare debeatis.* Ubi, nostra quidem opinione, indicat memoriam ejusdem S. Martyris apud Hipponem exstructam. Atqui in c. 8, lib. 22 de *Civitate Dei*, cui scribendo versus finem an. 426, incumberebat, isthæc verba leguntur: *Nondum est biennium ex quo apud Hipponem regium cæpit esse ista memoria, etc.* Quapropter epistolam hanc circiter an. 425 scriptam arbitramur.

CCXIII. — *Scripta 26 septembris 426.*

*Acti ecclesiastica in designando Augustini successore Eraclio confecta, quæ hic epistolæ ducentesimæ decimæ tertie loco exhibentur, diei et Consulum notam præferunt.*

CCXIV, CCXV. — *Scripta circa Pascha an. 426, aut 427.*

Epistolæ ducentesima decima quarta, et ducentesima decima quinta, ad *Valentinum* Adrumetini monasterii abbatem, eodem tempore conscriptæ intelliguntur ex primis earum verbis, illa paulo ante Pascha, hæc paulo post idem festum, anni Christi non quidem 418, quod Baronio visum fuit. Nam prolixior ad Sixtum epistola, de qua in epistolis hisce duabus agitur, cujusve epistolæ non recta interpretatio emergerant quædam inter Adrumetinos monachos contentiones, non citius exente eodem anno 418 dicata est; sed an. 426 aut 427: quandoquidem liber de *Gratia et Libero Arbitrio*, cum quo simul transmissæ sunt, uti patet ex epistola ccxv, n. 2, vix potest vel tardius reponi; cum in Retractionum libris circiter annum 427 elaboratis recenseatur: vel citius, cum in iisdem Retractionibus locum una cum libro de *Correptione et Gratia* ad eosdem monachos postremum tenat.

CCXVI. — *Scripta paulo post duas superiores.*

Cum vero in superioribus litteris petisset Augustinus, ut Florus qui tumultus auctor fuisse dicebatur, ad se veniret, eo perlubenter et absque cunctatione ulla ad ipsum pergente, *Valentinus* epistolam hic ducentesimam decimam sextam rescripsit, ex n. 6.

CCXVII. — *Scripta sub idem tempus.*

De ducentesima decima septima ad *Vitalem* epistola, tum liquidum est; eam Pelagiana hæresi jam ante condemnata prodiisse: alterum verisimile admodum; scilicet posteriorem quoque esse epistolis ccxiv et ccxv, in quibus inter scriptiones contra Pelagianos emissas et instruendis Adrumetinis monachis peuitiles non profertur. Nempe cum in libro de *Gratia et Libero Arbitrio*, cap. 7 et subsequentibus fuisset ab Augustino copiose assertum, ex Dei dono ipsum bonæ voluntatis fideique initium provenire, hoc permotus Vitalis (nisi male conjectamus) contradicere cæpit, et testimoniis ex Philipp. 2 et ex Psal. 36, in eodem libro, cap. 16, adhibitis respondere, ut patet in hæc epistola, n. 1 et 4. Porro versiculum Psal. 36, quem in libro de *Libero Arbitrio* tantummodo indicarat Augustinus, urget hic explicatque contra Vitalem; tum etiam ipsum ex Ecclesiæ precibus, quod argumentum in dicto libro cap. 14, levissime tetigerat, operosius refellit. De cæteris vero tam multis testimoniis et argumentis ad eandem causam acque pertinentibus, quia satis superque illic explicata erant, nihil mirum est si tractandum hic non curavit.

CCXVIII. — *Scripta forte eodem tempore.*

Subjicimus hoc loco epistolam ad *Palatinum*, in qua dum eum Augustinus hortatur, ut ne spem bene vivendi collocet in propriis viribus, *ipsa quippe oratio dominica*, inquit, n. 3, *admonet te, quod indigeas adiutorio Domini tui.* Et post ea, ab illo, ait, *pete ut perficiatur a quo datum est ut inciperetur.* Tum adducit testimonium ex Philipp. 2, et Psal. 36, uti in epistola superiore ad Vitalem: quæ suadere possint utramque epistolam pertinere ad idem tempus.

CCXIX. — *Scripta sub an. 426 aut 427.*

De ætate epistolæ ducentesimæ decimæ nonæ, ab Augustino aliisque tribus Africanis episcopis ad Gallicanos *Proculum* et *Cylinnum* directæ occasione Leporii, consule adnotationem in hanc epistolam.

CCXX. — *Scripta circa exeuntem an. 427.*

Epistola ducentesima vigesima ad *Bonifacium*, data est tempore belli in ipsum tanquam in imperii perduellum illati. Hinc enim Augustinus initio significat *fideliores litterarum suarum perlatores quam Petram, nunquam potuisse reperire.* Et n. 2 ait litteras ipsi in suis periculis nunquam mitti potuisse propter periculum perlatores. *Et ne ad eos, inquit, ad quos nollen, epistola mea perveniret.* Gestum est hoc bellum consu-

latu Hierii et Ardaburii, id est an. 427, invidia Felicis magistri militum, juxta Prosperum in chronico, vel prodicione Actii comitis, juxta Paulum diaconum in hist. Miscel. lib. 14, cum Bonifacium Occidentalis Libyæ principatu potitum, et apud Africam potentia auctum animo ferret iniquiori. Unde Augustinus n. 5, sic Bonifacio loquitur, *Justam quidem dicis habere te causam, cujus judex ego non sum, etc.* Et oblata quidem sumere debuit, ut eis uteris ad pietatem; non autem negata vel delogata sic querere, ut propter illa in istam necessitatem perducereris. Neque referenda videtur epistola longe ultra finem an. 427, cum nullam querelam Augustinus moveat de Vandalorum irruptione, qui subsidio vocati a Bonifacio, penetrarunt in Africam anno 428, mense maio.

CCXXI CCXXIV. — *Scriptæ an. 427 et 428.*

Quodvuldeï epistolæ duæ, Augustinique ad eas scripta ejusdem sunt temporis et argumenti, nisi quod priores ad an. forte 427 pertinent, posteriores ad an. 428. Certe in ea quæ ordine est ccxxiv, testatur Augustinus libros duos Retractationum, quos anno 427, vel ut serius 428, emisit in publicum, jam esse antehac absolutos.

CCXXV. — *Scripta an. 428 aut 429.*

Prosperi epistola, hic ordine ducentesima vigesima quinta, scripta fuit per id tempus quo Arelatensi ecclesiæ præerat Hilarius ex n. 9. Hic porro in locum Honorati octo vel novem diebus ante sacra Epiphania defuncti suffectus est, anno 423, aut 429, ut patet ex nota ad eandem epist.

CCXXVI. — *Scripta eodem tempore.*

Ducentesima vigesima sexta, quæ Hilarii laici est, transmissa fuit simul cum superiore, ut hic testatur Hilarius n. 10. Unde utrique, Prospero Hilarioque, simul respondit Augustinus, occupato ambobus libro de Prædestinatione Sanctorum.

CCXXVII. — *Scripta post Pascha, anno forte 428 aut 429.*

Ducentesimam vigesimam septimam ad Alypium senem nullus dubitaverit referendam esse ad annum circiter 429. Nisi forte quis alium hic ab Alypio Thagastensium episcopo subintelligendum putet, aut Senis nomine non significari primatem: quem titulum Alypio episcopo in epistola ccxxiv, ad Quodvuldeum data anno 428, nondum tribuebat Augustinus, ipsam fratrem duntaxat appellans.

CCXXVIII. — *Scripta sub an. 428 aut 429.*

Ducentesima vicesima octava ad Honoratum Thiansem episcopum scripta est, cum Vandali hostes impenderent, ex Possidio, cap. 30.

CCXXIX CCXXXI. — *Scriptæ sub finem vitæ Augustini forte an. 429.*

Dario comiti epistolam ducentesimam vigesimam nonam scripsit Augustinus sub ultimam senectutem, ex n. 4. Venerat in Africam Darius procuraturus pacem, non ut eam per sanguinem quæreret, sed ne cujusquam sanguis quæreretur, legatione missus, ex n. 2, atque ut malis quæ ad quendam calamitatem api-

cem increverant, sicuti Darius ipse in epistola ccxxx, n. 3, rescribit, remedium finemque afferret. Quo in negotio quid profecisset indicans, *Si non existimamus bella, inquit, certe distulimus.* Quo vero hæc referri possint, præter Bonifacii Vandalorumque bellum mihi, occurrit aliud extrema Augustini ætate, aut saltem ab anno 421, quem haud dubie annum non præcessit isthæc Darii legatio: quandoquidem *Enchiridion de fide, spe et charitate*, quod opusculum non citius dicto anno editum fuit, ad Darium nunc temporis cum epistola ccxxx, n. 5, legendum transmittitur. Narrat ipsa Procopius in lib. 4 de bello Vandalico, nonnullos ex Bonifacii amicis Carthaginem navigantes Placidia jussu ipsum convenisse: tumque Actii in Bonifacium fraude detecta, jurasse Placidiam sese æquam Bonifacio fore si cum ad avertendam rei Romanæ in Africa stragem inclinarent. Hinc vero Bonifacium recessisse a Vandalis, qui Hipponem-regium, quo sese ille bello victus receperat, obsederunt. De hac Hipponis-regii obsidione, Bonifacio intra urbem recepto, scribit etiam Possidius, cap. 28, addens S. Augustinum tertio obsidionis mense febribus decubuisse, et ultima ægritudine exerceri cœpisse.

#### EPISTOLÆ QUARTÆ CLASSIS,

*Quarum tempus minus compertum.*

Reliquæ sunt epistolæ numero triginta novem, in Classe quarta comprehensæ, quibus proprium certumque locum præscribere ex ætate haudquaquam licuisset. Nam facile quidem intelliguntur scriptæ omnes Augustino jam episcopo: paucæ vero in illis sunt, quæ definiti paulo amplius temporis characterem gerant. Scilicet suspicio est Honorii ipsius leges contra idola anno 399, aut alias an. 408 sanctitas indicari in ccxxxii ad Madaurenses epistola n. 3, his verbis: *Videtis certe simulacrorum templa partim diruta, partim clausa, partim in usus alios commutata; ipsaque simulacra vel confringi, vel incendi, etc., atque ipsas hujus sæculi potestates... contra eadem simulacra... impetus suos legesque vertisse.* Tum quæ ad Pascentium diriguntur, prodisse Augustino nondum senæ; quando se ipse in ccxxxviii, n. 4, ætate ac dignitate Pascentio inferiorum proficitur: sed eo tamen tempore, quo S. Doctor famæ celebritate jam clarissimus evaserat, uti ex eadem epist., n. 8, apparet. Denique ad ultimos Augustini annos pertinere ccl, ad Auxilium, apud quem de sententia in Classicianum ab eo lata sic expostulat n. 2: *En adsum, senex a juvene, et episcopus tot annorum a collega necdum anniculo paratus sum discere.* Itemque cclxix ad Cornelium, et cclxix ad Nobilium, in quibus se proveciore ætate degenerare significat. Ilas ergo aliasque longe minus exploratæ temporis epistolæ visum est habita argumenti ratione sic ordinare, ut primum locum occuparent quæ Christianæ fidei hostes, Paganos, Manichæos, Priscillianistas, Arianos spectant: tum demum quæ ad recte informandos mores conferunt, officiosæque aliquot S. Doctoris litteræ succederent.

Ex his nemo non videt, si modo rem tamisper expendat, quantum in recte ordinandis Augustini Epistolis operæ consilii que a nobis positum sit, quantum diligentia, ut studiosorum labores pro modulo levaremus. Hunc ordinem passim quidem ex certa, aut sane quam maxime probabili ratione; sed tamen aliquando ex conjecturis, aut ex mutuo earundem Epistolarum inter sese nexu et consecutione, aliquando etiam ex eruditorum hominum qui hac de re scripserunt auctoritate insitimus: rati in his rebus valere plurimum id generis argumenta, ubi certa et explorata nos deficiunt. Nobis hic operam nostram venditare non est animus: quin imo propriæ inscientiæ conscii, in errata non pauca, quæ eruditorum censuram mereantur, nos incidisse inficiari non audent. Et vero ea, quamprimum a benevolis lectoribus exposita fuerint, et libenter agnoscerimus, et quantocius emendare satagemus. Verum illud citra jactantiæ notam polliceri non veremur, novum hunc ordinem a nobis constitutum, qualiscumque tandem sit, longe conducibilem esse, quam antehac usu receptum: nec levi rei literariæ fructu ac fenore compensatum iri incommodum, quod ex futura illa mutatione nonnulli opponebant. Faxit Deus, ut id ex sententia contingat pro votis nostris, et laborem hunc nostrum ætiores æqui bonique consulant.

PP. Bened.

Ab exacta PP. Benedictinorum editione, Rev. Godefridus Beaselius, monasterii Gottwicensis in Germania abbas, geminas Augustini epistolas in codicibus Mss. invenit, quas præfatione adornatas edidit Vindobonæ 1732, quasque Jacobus Martin, Maurinus, cum nova præfatione, monitisque ac annotationibus, Parisiis vulgavit 1734. Gravis profecto momenti est hujusmodi adinventum; sed, ne priorum editionum ordo misceatur, utramque epistolam non numero notantes peculiari, numero quem sequatur voculam *Bis* præfiximus, ut videre est post epist. cxxxiv et cclii.

## PRÆFATIO REVERENDISSIMI GODEFRIDI BESSELI,

MONASTERII GOTTWICENSIS ABBATIS,

EDITIONI VIENNENSI PRÆFIXA.

AD ERUDITUM LECTOREM

In prædictas Epistolas.

I. Animas hominum e nihilo a Deo creati, ac singulas singulis hominibus infundi, hodie certissima sententia et catholica veritas est, de qua nulli orthodoxo dubitare impune liceat. Enimvero de hac magni momenti quæstione sub initium sæculi quinti non idem omnes catholice Ecclesie doctores sentiebant, id quod quammaxime ex plusculis magni Aurelii Augustini operibus liquet, quæ hæc super controversia ad diversos exaravit. Celebriora ex his sunt Libri quatuor de anima et ejus origine scripti sub finem anni Christi 419. quorum primus est ad Renatum monachum, alter ad Petrum presbyterum, reliqui duo ad Vincencium Victorem, qui tot scribendorum libellorum Augustino ansam et occasionem præbuerat. Rem ipsius Augustini verbis damus, qui libro II Retractionum, cap. 56, hæc habet: *Eodem tempore quidam Vincencius Victor in Mauritania Cæsariensi invenit apud Hispanum quemdam presbyterum Petrum, nonnullum opusculum meum, ubi quodam loco de origine animæ hominum singulorum, utrum ex illa una primi hominis, ac deinde ex parentibus propagentur; an sicut illi uni, sine ulla propagatione singulæ singulis dantur, me nescire confessus sum: verumtamen scire animam non corpus esse, sed spiritum. Et contra ista mea ad eundem Petrum scripsit ille duos libros, quos mihi de Cæsarea Renatus monachus misit. Quibus ego lectis, responsione mea quatuor reddidi, unum ad Renatum monachum, et duos ad eundem Victorem. Sed ad Petrum, quavis habeat libri prolixitatem, tamen epistola est, quam nolui a tribus cæteris separari. In his autem omnibus, in quibus multa necessaria disserantur, defendi de origine animarum quæ singulis hominibus dantur, cunctationem meam, et multos errores, atque pravitates præsumptionis ejus ostendi.* Hæc Augustinus de suis quatuor libris de Anima et ejus Origine.

II. Verum non intra hos tantum libros serius editos ac evulgatos constitit perquisitio Augustini, quin etiam ad eruditissimum Hieronymum insignem dedit librum de Origine animæ hominis, in quo varias recensens de ortu animæ sententias, cupit doceri quæ potissimum consecranda sit, et qua ratione adversus impium Pelagianorum dogma defendi possit ea, quam ille (Hieronymus) in quadam epistola suam esse indicavit, singulas scilicet animas novas nascentibus fieri. Scriptum hunc librum anno 415, verno tempore, censent eruditissimi nostri Benedictini e Congregatione S. Mauri, in nova, eaque politissima candidissimaque editione Operum S. Augustini t. II, Epist. 166. De hoc libro ita ipse Augustinus lib. II Retract., cap. 45, disserit: *Scripti etiam duos libros ad Hieronymum presbyterum sedentem in Bethleem; unum de Origine animæ hominis, alterum de sententia Jacobi apostoli, ubi ait: « Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus » (Jacobi II, 10); de utroque consulens eum. Sed in illo priore quæstionem, quam proposui, ipse non solvi: in posteriore autem, quid mihi de illa solvenda videretur, ipse non tacui; sed utrum hoc approbaret etiam ille, consului. Tum subdit Augustinus, quid ad hanc consultationem suam Hieronymus responderit, quæque consecuta sint:*

*Rescripsit autem, inquit modestissimus Doctor, laudans eandem consultationem meam, sibi tamen ad respondendum otium non esse, respondit. Ego vero, quousque esset in corpore, hos libros edere nolui, ne forte responderet aliquando, et cum ipsa responsione ejus potius ederentur. Illo autem defuncto ad hoc edidi priorem; ut qui legit, admoneatur aut non quærere omnia quomodo detur anima nascentibus, aut certe de re obscurissima eam solutionem quætionis hujusmittere, quæ contraria non sit apertissimis verbis quas de originali peccato fides catholica novit in parvulis, nisi regenerentur in Christo, sine dubitatione dummandis: posteriorem vero ad hoc, ut quætionis, de qua ibi agitur, etiam quæ nobis visa est, solutio ipsa noscatur.*

III. Porro cum episcopus Optatus de hoc eodem delicato ac spinoso argumento ad Renatum supra laudatum Cæsaream Mauritanie litteras dedisset, et creationem singularum animarum acriter defendisset, eodem Renato et quodam Muresse petentibus, idem S. Augustinus amplam ad Optatum epistolam rescripsit a medio anno 418, in qua pro more suo acute ac perspicue Optato demonstrat, quid de animæ origine certum sit et exploratum, quid jure in dubium vocetur, satagendumque esse in hac controversia, ut salva sit in primis fides, qua Ecclesia catholica credit, nullum hominem ex Adamo nasci, nisi vinculo damnationis obstrictum, neminemque inde liberari, nisi renascendo per Christum. Significat eidem præterea, se ad Hieronymum de hac quæstione non brevem librum scripsisse: *Consulens, inquit, eum, et petens ut prius me doceat, et tunc ad me mittat quos doceam. Qui liber meus, pergit Augustinus, ut non doctoris, sed inquisitoris et potius discere cupientis, apud me legi potest: mihi vero uspiam non debet, vel cuiquam foras dari, nisi cum rescripta, Domino adjuvante, percepero; id quod ille sentit, promptissime ac libentissime defensus, si me docere poterit quomodo animæ non ex Adam veniant, et tamen ex illo justam sortem damnationis inveniant, nisi ad remissionem peccatorum renascendo perveniant. Absit enim ut credamus, vel animas parvulorum in lavacro regenerationis falsam accipere peccatorum mundationem, vel Deum esse, aut aliquam naturam quam non condidit Deus, illius, ex qua mundantur, inquisitionis auctorem. Donec ergo aut ille rescribat, aut ego, si Deus voluerit, aliquo modo discam, si nullam de illa peccatrice originem ducit, quæ causa sit animæ subeundi originale peccatum, quod necesse est esse in omnibus parvulis; et quo eam nec Deus cogit insontem, quia peccandi auctor non est, nec ulla mali natura, quia non est, nihil tale audeo prædicare.* Concludit Epistolam suam Augustinus his verbis: *Hæc sicut potui, non quidem ad me datis, sed tamen ad charissimos nostros Sanctitatis tuæ litteris, non peritura quam desiderasti, sed sollicita dilectione respondi, etc.*

IV. Hæc cum ab Augustino accepisset Optatus, biennii inducias inivit, nec Augustino gravissimis aliis scriptoribus obruto molestior esse voluit. Verum cum intra illud temporis spatium, Hieronymi ad Augustini de animæ origine consultationem responsuram advenisse haudquaquam dubitaret, atque adeo Augustinum eo loco jam esse crederet, ut certam ferre sententiam super controversa quæstione posset, tandem alteram ad eundem epistolam perscripsit. Perit quidem ea